

หนังสือธรรมะทรงคุณค่า

ปฏิบัติปจฺจาวชิสนา

- พระธรรมเจดีย์ (จุม พนฺธุโล) ถาม

- พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถร ตอบ

หนังสือ ปจฺจาวชิสนา นี้ ตามหลักฐานที่บันทึกไว้ในหนังสือฉบับเดิมว่า พระเดช
พระคุณพระธรรมเจดีย์ (จุม พนฺธุโล) วัดโพธิสมภรณ์ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี เป็นผู้
ปจฺจาท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เป็นผู้วิสันนา มีเนื้อหาสาระที่ควรแก่การศึกษาและ
ปฏิบัติเป็นอย่างยิ่ง ฉะนั้น จึงปรากฏว่า ได้มีผู้ที่มีจิตศรัทธาจัดพิมพ์แจกเป็นธรรมทาน
เนื่องในโอกาสต่างๆตลอดมา แต่ก็ยังไม่เพียงพอกับความต้องการของผู้ที่สนใจใคร่ใน
ธรรมอยู่ดี

ในโอกาสนี้ คณะผู้จัดพิมพ์ได้มีจิตศรัทธา จัดพิมพ์ถวาย วัดถ้ำยาว อำเภอน้ำพอง จังหวัด
ขอนแก่น จำนวน 1,200 เล่ม เพื่อแจกเป็นธรรมทานแก่ท่านที่สนใจใคร่ในธรรมทั้งหลาย

คณะผู้จัดพิมพ์

9 พฤษภาคม 2538

ปฏิบัติปจฺจาวชิสนา

พระธรรมเจดีย์ :

ถามว่า ผู้ปฏิบัติศาสนาโดยมากปฏิบัติอยู่แค่นี้?

พระอาจารย์มั่น :

ปฏิบัติอยู่ภูมิภาควิชาการกุศลโดยมาก

พระธรรมเจดีย์ :

ทำไมจึงปฏิบัติอยู่เพียงนั้น?

พระอาจารย์มั่น :

อหิวาตภัยของคนโดยมากยังกำหนดอยู่ในกาม เห็นว่ากามารมณ์ที่ดีเป็นสุข ส่วนที่ไม่ดีเห็นว่าเป็นทุกข์ จึงได้ปฏิบัติในบุญกิริยาวัตถุ มีการฟังธรรม ให้ทาน รักษาศีล เป็นต้น หรือภาวนาบ้างเล็กน้อย เพราะความมุ่งเพื่อจะได้สวรรค์สมบัติ มนุษย์สมบัติ เป็นต้น ก็คงเป็นภูมิภพพรุศลอยู่นั่นเอง เบื้องหน้าแต่กายแตกตายไปแล้ว ย่อมถึงสุคติบ้าง ไม่ถึงบ้างแล้วแต่วิบากจะชัดไป เพราะไม่ใช่ नियตบุคคล คือยังไม่ปิดอบาย เพราะยังไม่ได้บรรลุโศคาปัตติผล

พระธรรมเจดีย์ :

ก็ท่านผู้ปฏิบัติที่ดีกว่านี้ไม่มีหรือ?

พระอาจารย์มั่น :

มี แต่น้อย

พระธรรมเจดีย์ :

น้อยเพราะเหตุไร?

พระอาจารย์มั่น :

น้อยเพราะกามทั้งหลายเท่ากับเลือดในอกของสัตว์ ยากที่จะละความยินดีในกามได้ เพราะการปฏิบัติธรรมละเอียด ต้องอาศัยกายวิเวก จิตตวิเวก จึงจะเป็นไปเพื่ออุปธิวิเวก เพราะเหตุนี้แลจึงทำได้ด้วยยาก แต่ไม่เหลือวิสัย ต้องเป็นผู้เห็นทุกข์จริงๆ จึงจะปฏิบัติได้

พระธรรมเจดีย์ :

ถ้าปฏิบัติเพียงภูมิภพพรุศล ดูไม่แปลกอะไร เพราะเกิดเป็นมนุษย์ก็เป็นภูมิภพพรุศลอยู่แล้ว ส่วนการปฏิบัติจะให้ดีกว่าเก่าก็ต้องให้เลื่อนขั้นเป็นภูมิรูปาวจรหรืออรุ

ปาวจรแลโลกอุดร จะได้แปลกจากเก่า?

พระอาจารย์มั่น :

ถูกแล้ว ถ้าคิดคุณนอกพุทธกาล ท่านก็ได้บรรลุมรรคขั้นสูงๆก็มี คนในพุทธกาล ท่านก็ได้บรรลุมรรคแลผล มีพระโสดาบัน แลพระอรหันต์ โดยมากนี้เราก็ไม่ได้บรรลุมรรคเป็นอันผู้คนนอกพุทธกาลไม่ได้ แลไม่ได้บรรลุมรรคผลเป็นอันผู้คนในพุทธกาลไม่ได้

พระธรรมเจดีย์ :

เมื่อเป็นเช่นนี้จักทำอย่างไรดี ?

พระอาจารย์มั่น :

ต้องทำในใจให้เห็นตามพระพุทธานุภาพที่ว่า มตฺตาสฺยปริจฺจาคา ปสฺเส เจ วิปฺลํ สุขํ ถ้าว่าบุคคลเห็นซึ่งสุขอันไพบูลย์ เพราะบริจกซึ่งสุขมีประมาณน้อยเสียไซ้รู้ จเช มตฺตาสฺยํ ธีโร สมฺปสฺสํ วิปฺลํ สุขํ บุคคลผู้มีปัญญาเครื่องทรงไว้ เมื่อถึงเห็นซึ่งสุขอันไพบูลย์ พึงละเสียซึ่งสุขมีประมาณน้อย

พระธรรมเจดีย์ :

สุขมีประมาณน้อยได้แก่สุขชนิดไหน?

พระอาจารย์มั่น :

ได้แก่สุขซึ่งเกิดแต่ความยินดีในกามที่เรียกว่า อามิสสุข นี้แหละสุขมีประมาณน้อย

พระธรรมเจดีย์ :

ก็สุขอันไพบูลย์ได้แก่สุขชนิดไหน?

พระอาจารย์มั่น :

ได้แก่ฌาน วิปัสสนา มรรค ผล นิพพาน ที่เรียกว่านิรามิสสุขไม่เจือด้วยกาม นี้แหละสุขอันไพบูลย์

พระธรรมเจดีย์ :

จะปฏิบัติให้ถึงสุขอันไพบูลย์จะดำเนินทางไหนดี?

พระอาจารย์มั่น :

ก็ต้องดำเนินทางองค์มรรค 8

พระธรรมเจดีย์ :

องค์มรรค 8 ใครๆก็รู้ ทำไมถึงเดินกันไม่มีใครจะถูก?

พระอาจารย์มั่น :

เพราะองค์มรรคทั้ง 8 ไม่มีใครเคยเดิน จึงเดินไม่มีใครถูก พอถูกก็เป็นพระอริยเจ้า

พระธรรมเจดีย์ :

ที่เดินไม่ถูกเพราะเหตุอะไร?

พระอาจารย์มั่น :

เพราะชอบเดินทางเก่าซึ่งเป็นทางชำนาญ

พระธรรมเจดีย์ :

ทางเก่านั้นคืออะไร?

พระอาจารย์มั่น :

ได้แก่กามสุขัลลิกานุโยคแลอัตตกิลมณานุโยค

พระธรรมเจดีย์ :

กามสุขัลลิกานุโยคนั้นคืออะไร?

พระอาจารย์มั่น :

ความทำตนให้เป็นผู้หม่อมมุนตติอยู่ในกามสุขนี้แล ชื่อว่ากามสุขัลลิกานุโยค

พระธรรมเจดีย์ :

อรรถกถมถานุโยคได้แก่ทางไหน?

พระอาจารย์มั่น :

ได้แก่ผู้ปฏิบัติผิด แม้ประพฤติกเรงครัดทำตนให้ลำบากสักเพียงไร ก็ไม่สำเร็จประโยชน์
ซึ่ง มรรค, ผล, นิพพาน, นี้แหละเรียกว่ออรรถกถมถานุโยค

พระธรรมเจดีย์ :

ถ้าเช่นนั้นทางทั้ง 2 นี้ เห็นจะมีคนเดินมากกว่ามัชฌิมาปฏิปทาหลายร้อยเท่า ?

พระอาจารย์มั่น :

แน่ทีเดียว พระพุทธเจ้าแรกตรัสรู้ จึงได้แสดงก่อนธรรมอย่างอื่นๆ ที่มาแล้วในธรรมจัก
กัปปวัตตนสูตร เพื่อให้สาวกเข้าใจ จะได้ไม่ดำเนินในทางทั้ง 2 มาดำเนินในทาง
มัชฌิมาปฏิปทา

พระธรรมเจดีย์ :

องค์มรรค 8 ทำไมจึงยกสัมมาทิฐิ ซึ่งเป็นกองปัญญาขึ้นแสดงก่อน ส่วนการปฏิบัติของผู้
ดำเนินทางมรรค ต้องทำศีลไปก่อน แล้วจึงทำสมาธิ แลปัญญา ซึ่งเรียกว่าสิกขาทั้ง 3?

พระอาจารย์มั่น :

ตามความเห็นของข้าพเจ้าว่าจะเป็น 2 ตอน ตอนแรกส่วนโลกียกุศลต้องทำศีล สมาธิ
ปัญญา เป็นลำดับไป ปัญญาที่เกิดขึ้นยังไม่เห็นอริยสัจทั้ง 4 สัจโยชน์ 3 ยังละไม่ได้ ชิด
ของใจเพียงนี้เป็นโลกีย์ ตอนที่เห็นอริยสัจแล้วละสัจโยชน์ 3 ได้ ตอนนี้เป็นโลกุตตร

พระธรรมเจดีย์ :

ศีลจะเอาศีลชนิดไหน ?

พระอาจารย์มั่น :

ศีลมีหลายอย่าง ศีล 5 ศีล 8 ศีล 10 ศีล 227 แต่ในที่นี้ประสงค์ศีลที่เรียกว่า สมมาวาจา สมมากมมฺนุโต สมมาอาชีโว แต่ต้องทำให้บริบูรณ์

พระธรรมเจดีย์ :

สมมาวาจา คืออะไร?

พระอาจารย์มั่น :

มุสาวาทา เวรมณี เว้นจากพูดเท็จ ปิสุณาย วาจา เวรมณี เว้นจากพูดคำหยาบ สมฺผปฺปลาปา เวรมณี เว้นจากพูดโปรยประโยชน์

พระธรรมเจดีย์ :

สมมากมมฺนุโต การงานชอบนั้นมีกี่อย่าง?

พระอาจารย์มั่น :

มี 3 อย่าง คือ ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากฆ่าสัตว์ อทินนาทานา เวรมณี เว้นจากการลักทรัพย์ อพฺรหฺมจฺริยา เวรมณี เว้นจากอสังกรรมไม่ใช่พรหมจรรย์

พระธรรมเจดีย์ :

สมมากมมฺนุโต ในที่อื่นๆโดยมาเว้น อพฺรหฺม ส่วนในมหาสติปัฏฐานทำไมจึงเว้น กามสุมิจฺจาจาร ?

พระอาจารย์มั่น :

ความเห็นของข้าพเจ้าว่าที่ทรงแสดงศีล อพฺรหฺม เห็นจะเป็นด้วยรับสั่งแก่ภิกษุ เพราะว่าภิกษุเป็น พรหมจารีบุคคลนั้น ส่วนในมหาสติปัฏฐาน 4 ก็รับสั่งแก่ภิกษุเหมือนกัน แต่ว่าเวลานั้นพระองค์เสด็จประทับอยู่ในหมู่ชนชาวกรู พวกชาวบ้านเห็นจะฟังอยู่มาก ท่านจึง

สอนให้เว้น กามมิถาจาร เพราะชาวบ้านมักเป็นคนมีคู่

พระธรรมเจดีย์ :

สมุมมาอาชีโว เลี้ยงชีวิตชอบ เว้นจากมิถาจารนั้นเป็นอย่างไร ?

พระอาจารย์มั่น :

บางแห่งท่านก็อธิบายไว้ว่า ขายสุรายาพิษ ศัสตราวุธ หรือขายสัตว์มีชีวิตต้องเอาไปฆ่า
เป็นต้น เหล่านี้แหละเป็นมิถาจาร

พระธรรมเจดีย์ :

ถ้าคนที่ไม่ได้ขายของเหล่านี้ก็เป็นสมุมมาอาชีโว อย่างนั้นหรือ?

พระอาจารย์มั่น :

ยังเป็นไปไม่ได้ เพราะวิถี โกงของคนมีหลายอย่างนัก เช่น ค้าขายโดยไม่เชื่อ มีการ โกง
ตาชั่งตาตัง หรือเอารัดเอาเปรียบอย่างใดอย่างหนึ่งในเวลาที่ผู้ซื้อเพลินหรือเขาไว้ใจ รวม
ความพูดว่าอหังสาชยของคนที่ไม่เชื่อ คิดเอารัดเอาเปรียบผู้อื่น เห็นแต่จะได้สุดแต่จะมี
โอกาส จะเป็นเงินหรือของก็ดี ถึงแม้ไม่ชอบธรรม สุดแต่จะได้ เป็นเอาทั้งนั้น ข้าพเจ้า
เห็นว่าอาการเหล่านี้ก็เป็นมิถาจารทั้งสิ้น สมุมมาอาชีโว จะต้องเว้นทุกอย่างเพราะเป็นสิ่งที่
ที่คัดค้านได้มาโดยไม่ชอบธรรม

พระธรรมเจดีย์ :

สมุมมาวาชาโม ความเพียรชอบนั้นคือเพียรอย่างไร?

พระอาจารย์มั่น :

สังวรปธาน เพียรระวังอกุศลวิตก 3 ที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น ปหานปธาน เพียร ละอกุศล
วิตก 3 ที่เกิดขึ้นแล้วให้หายไป ภวานาปธาน เพียรเจริญกุศลที่ยังไม่เกิดขึ้นแล้วให้หายไป
ภวานาปธาน เพียรเจริญกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น อนุรักษนาปธาน เพียรรักษากุศลที่เกิด
แล้วไว้ให้สมบูรณ์

พระธรรมเจดีย์ :

สมุมาสติ ระลึกชอบนั้นระลึกอย่างไร

พระอาจารย์มั่น :

ระลึกอยู่ในสติปัญญา 4 คือ กายานุปัสสนา ระลึกถึงกาย เวทนานุปัสสนา ระลึกถึง
เวทนา จิตตานุปัสสนา ระลึกถึงจิต ฌมมานุปัสสนา ระลึกถึงธรรม

พระธรรมเจดีย์ :

สมุมาสมาธิ ความตั้งใจไว้ชอบ คือตั้งใจไว้อย่างไร จึงจะเป็นสมุมาสมาธิ?

พระอาจารย์มั่น :

คือตั้งไว้ในองค์ฌานทั้ง 4 ที่เรียกว่า ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน เหล่านี้
แหละ เป็น สมุมาสมาธิ

พระธรรมเจดีย์ :

สมุมาสงกฺกโป ความดำริชอบนั้นดำริอย่างไร?

พระอาจารย์มั่น :

เนกขมฺมสงกฺกโป ดำริออกจากกาม อပ္ฺยาปาทสงกฺกโป ดำริไม่พยาบาท อวิหีสาสงกฺก
โป ดำริในความไม่เบียดเบียน

พระธรรมเจดีย์ :

สมุมาวาโยโม ก็ละอกุศลวิตก 3 แล้ว สมุมาสงกฺกโป ทำไมจึงต้องดำริอีกเล่า?

พระอาจารย์มั่น :

ต่างกันเพราะ สมุมาวาโยมนั้น เป็นแต่เปลี่ยนอารมณ์ เช่น จิตที่ฟุ้งซ่าน หรือเป็นอกุศลก็
เล็กน้อยเรื่องเก่าเสีย มามีสติระลึกอยู่ในอารมณ์ที่เป็นกุศลจึงสงเคราะห์เข้าในกองสมาธิ

ส่วนสมมาตฺสกุปโป มีปัญญาพิจารณาเห็นโทษของกาม เห็นอนิสงส์ของเนกขัมมะ จึง
ได้คิดออกจากกามด้วยอาการที่เห็นโทษหรือเห็นโทษของพยาบาทวิหิงสา เห็นอนิสงส์
ของเมตตากรุณา จึงได้คาดละพยาบาทวิหิงสา การเห็นโทษแลเห็นอนิสงส์เช่นนี้แหละ
จึงผิดกับ สมุมาวายาโม ท่านจึงสงเคราะห์เข้าไปในกองปัญญา

พระธรรมเจดีย์ :

สมุมมาติญฺญิ ความเห็นชอบนั้นคือเห็นอย่างไร?

พระอาจารย์มั่น :

คือ เห็นทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ที่เรียกว่า อริยสัจ 4 ความเห็นชอบอย่างนี้แหละชื่อว่า
สมุมมาติญฺญิ

พระธรรมเจดีย์ :

อริยสัจ 4 นั้น มีกิจจะต้องทำอะไรบ้าง?

พระอาจารย์มั่น :

ตามแบบที่มีมาในธรรมจักร มีกิจ 3 อย่าง ใน 4 อริยสัจ รวมเป็น 12 คือ สัจญาณ รู้ว่าทุกข์
กิจญาณ รู้ว่าจะต้องกำหนด กตญาณ รู้ว่ากำหนดเสร็จแล้ว แลรู้ว่าทุกขสมุทัยจะต้องละ
แลได้ละเสร็จแล้ว แลรู้ว่าทุกขนิโรธจะต้องทำให้แจ้งแลได้ทำให้แจ้งเสร็จแล้ว แลรู้ว่า
ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา จะต้องเจริญ แลได้เจริญแล้ว นี้แหละเรียกว่ากิจในอริยสัจทั้ง 4

พระธรรมเจดีย์ :

ทุกขนั้นได้แก่สิ่งอะไร?

พระอาจารย์มั่น :

ขั้น 5 อายตนะ 6 ธาตุ 6 นามรูป เหล่านี้เป็นประเภททุกขสัจ

พระธรรมเจดีย์ :

ทุกขมีหลายอย่างนั้นจะกำหนดอย่างไรถูก?

พระอาจารย์มั่น :

กำหนดอย่างเดี๋ยวกี้ได้ จะเป็นขั้น 5 หรือ อายตนะ 6 หรือธาตุ 6 นามรูปอย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ ไม่ใช่จะต้องกำหนดทีละหลายอย่าง แต่ว่าผู้ปฏิบัติควรจะรู้ไว้เพราะธรรมทั้งหลายเหล่านี้ เป็นอารมณ์ของวิปัสสนา

พระธรรมเจดีย์ :

การที่จะเห็นอริยสัจก็ต้องทำวิปัสสนาด้วยหรือ?

พระอาจารย์มั่น :

ไม่เจริญวิปัสสนา ปัญญาจะเกิดอย่างไรได้ เมื่อปัญญาไม่มีจะเห็นอริยสัจทั้ง 4 อย่างไม่ได้ แต่ที่เจริญวิปัสสนากันอยู่ ผู้ที่อินทรีย์อ่อนยังไม่เห็นอริยสัจทั้ง 4 เลย

พระธรรมเจดีย์ :

ขั้น 5 ใครๆก็รู้ทำไมจึงกำหนดทุกขังไม่ถูก?

พระอาจารย์มั่น :

รู้แต่ชื่อ ไม่รู้อาการขั้นตามความเป็นจริง เพราะฉะนั้นขั้น 5 เกิดขึ้นก็ไม่รู้ว่าเกิด ขั้น 5 ดับไปก็ไม่รู้ว่าดับ แลขั้นมีอาการสิ้นไปเสื่อมไปตามความเป็นจริงอย่างไรก็ไม่ทราบ ทั้งนั้น จึงเป็นผู้หลงประกอบด้วยวิปลาส คือไม่เที่ยงก็เห็นว่าเที่ยง เป็นทุกข์ก็เห็นว่าเป็นสุข เป็นอนัตตาก็เห็นว่าเป็นอัตตาตัวตน เป็นอสุกไม่งามก็เห็นว่าเป็นสุกงาม เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงทรงสั่งสอนสาวก ที่มาแล้วในมหาสติปัฏฐานสูตร ให้รู้จักขั้น 5 แลอายตนะ 6 ตามความเป็นจริงจะได้กำหนดถูก

พระธรรมเจดีย์ :

ขั้น 5 คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนั้นมีลักษณะอย่างไร เมื่อเวลาเกิดขึ้นแลดับไปจะได้รู้?

พระอาจารย์มั่น :

รูปคือ ธาตุดิน 19 น้ำ 12 ลม 6 ไฟ 4 ชื่อว่ามหาภูตรูป เป็นรูปใหญ่แลอุปาทายรูป 24 เป็นรูปที่ละเอียด ซึ่งอาศัยอยู่ในมหาภูตรูป 4 เหล่านี้ชื่อว่ารูป แต่จะแจ้งให้ละเอียดก็มากมาย เมื่ออยากทราบให้ละเอียด ก็จงไปดูเอาในแบบเถิด

พระธรรมเจดีย์ :

ก็เวทนานั้น ได้แก่สิ่งอะไร?

พระอาจารย์มั่น :

ความเสวยอารมณ์ ซึ่งเกิดประจำอยู่ในรูปนี้แหละ คือบางครั้งก็เสวยอารมณ์เป็นสุข บางครั้งก็เสวยอารมณ์ก็เป็นทุกข์ บางครั้งก็ไม่ทุกข์ ไม่สุข นี้แหละเรียกว่า เวทนา 3 ถ้าเต็ม โสมนัสโทมนัส ก็เป็นเวทนา 5

พระธรรมเจดีย์ :

โสมนัสโทมนัสเวทนา คุณเป็นชื่อของกิเลส ทำไมจึงเป็นขั้น?

พระอาจารย์มั่น :

เวทนามี 2 อย่าง คือ กายิกะเวทนาฯ ซึ่งเกิดทางกาย 1 เจตสิกเวทนาฯ ซึ่งเกิดทางใจ 1 สุขเวทนาเสวยอารมณ์เป็นสุข ทุกขเวทนาเสวยอารมณ์เป็นทุกข์ 2 อย่างนี้เกิดทางกาย โสมนัส โทมนัส อทุกขมสุขเวทนา 3 อย่างนี้เกิดทางใจ ไซ้กิเลส คือเช่นกับบางครั้งอยู่ดีๆก็มีความสบายใจ โดยไม่ได้อาศัยความรักความชอบก็มี หรือบางครั้งไม่อาศัยโทษหรืออุปัทวะ ไม่สบายใจขึ้นเอง เช่นคนเป็นโรคหัวใจหรือโรคเส้นประสาทก็มี อย่างนี้เป็นขั้นแท้ ต้องกำหนดรู้ว่าเป็นทุกข์ เมื่อเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งปรากฏขึ้น นั้นแหละเป็นความเกิดขึ้นแห่งเวทนา เมื่อเวทนาเหล่านั้นดับหายไป เป็นความดับไปแห่งเวทนา นี้แหละเป็นขั้นแท้ เป็นประเภททุกข์ตั้ง

พระธรรมเจดีย์ :

เวทนามันอาศัยอะไรจึงเกิดขึ้น?

พระอาจารย์มั่น :

อาศัยอายตนะภายใน 6 ภายนอก 6 วิญญาณ 6 กระทบกันเข้า ชื่อว่าผัสสะ เป็นที่เกิดแห่ง
เวทนา

พระธรรมเจดีย์ :

อายตนะภายใน 6 ภายนอก 6 วิญญาณ 6 ผัสสะ 6 เวทนาที่เกิดแต่ผัสสะ 6 ก็ไม่ใช่กิเลส
เป็นประเภททุกข์ทั้งนั้น ไม่ใช่หรือ?

พระอาจารย์มั่น :

ถูกแล้ว

พระธรรมเจดีย์ :

แต่ทำไมคนเราเมื่อเวลาตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้ดมกลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรสหรือถูกต้อง
โผฏฐัพพะด้วยกาย รับรู้อารมณ์ด้วยใจ ก็ยอมได้เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ใช่หรือ ก็
อายตนะแลผัสสะเวทนามิใช่กิเลส แต่ทำไมคนเราจึงเกิดกิเลสและความอยากขึ้นได้
เล่า?

พระอาจารย์มั่น :

เพราะไม่รู้ว่าเป็นขันธแลอายตนะ แลผัสสะเวทนา สำคัญว่าเป็นผู้เป็นคนเป็นจริงเป็นจัง
จึงได้เกิดกิเลสและความอยาก เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงไว้ในลักกะสูตรว่า
บุคคลเมื่อสุขเวทนาเกิดขึ้น ก็ปล่อยให้รานุสัยตามนอน ทุกขเวทนาเกิดขึ้น ก็ปล่อยให้ปฏิบัติ
ตามนุสัยตามนอน อุตกขมสุขเวทนาเกิดขึ้น ก็ปล่อยให้อวิชชานุสัยตามนอน การทำที่สุด
แห่งทุกข์ในชาตินี้ ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้เป็นได้ ถ้าบุคคลเมื่อเวทนาทั้ง 3 เกิดขึ้นก็ไม่
ปล่อยให้อนุสัยทั้ง 3 ตามนอน การทำที่สุดแห่งทุกข์ในชาตินี้มีฐานะที่จะมีได้เป็นได้ นี้ก็
เท่ากับตรัสไว้เป็นคำตายตัวอยู่แล้ว

พระธรรมเจดีย์ :

จะปฏิบัติอย่างไรจึงจะไม่ให้อนุสัยทั้ง 3 ตามนอน

พระอาจารย์มั่น :

ก็ต้องมีสติทำความรู้สึกตัวไว้ และมีสัมปชัญญะ ความรู้รอบคอบในอายตนะ แลผัสส เวทนาตามความเป็นจริงอย่างไร อนุสัยทั้ง 3 จึงจะไม่ตามนอน สมด้วยพระพุทธภาษิตใน โสฬสปัญหาที่ 1 ตรัสตอบอชิตะมานพว่า สติ เตสํ นิवारณํ สติเป็นทศจทำงานบเครื่องปิด กระแสเหล่านั้น พลัญญา เยเตปิถิยฺเยร กระแสเหล่านั้นอันผู้ปฏิบัติจะละเอียดได้ด้วยปัญญา แต่ในที่นั้นท่านประสงค์ละตัณหา แต่อนุสัยกับตัณหาที่เป็นกิเลสประเภทเดียวกัน

พระธรรมเจดีย์ :

เวทนาเป็นขั้นขั้นแท้เป็นทุกขสังขไม่ใช่กิเลส แต่ในปฏิจจนูปบาท ทำไมจึงมี เวทนาปัจจัยตณฺหา เพราะเหตุอะไร?

พระอาจารย์มั่น :

เพราะไม่รู้จักเวทนาตามความเป็นจริง เมื่อเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น เวทนาที่เป็น สุขก็ชอบเพลิดเพลินอยากได้ หรือให้คงอยู่ไม่ให้หายไปเสีย เวทนาที่เป็นทุกข์ไม่ดีมีมา ก็ไม่ชอบประกอบด้วยปฏิฆะอยากผลักไสไล่ขับให้หายไปเสีย หรืออหุขมสุขทนา ที่มีมาก็ไม่รู้ อวิชชาอนุสัยจึงตามนอน สมด้วยพระพุทธภาษิตใน โสฬสปัญหาที่ 13 ที่อุททะมานพทูลถามว่า ถลํ สตฺสฺส จร โทวิญญฺณํ อุปรุชฺชติ เมื่อบุคคลประพฤติมีสติอย่างไร ปฏิสนธิ วิญญานจึงจะดับ ตรัสตอบว่า อหฺมตฺตณฺจ พหิทฺธา จ เวทนี นาพินฺนุท โธ เมื่อบุคคลไม่เพลิดเพลินยิ่ง ซึ่งเวทนาทั้งภายในแลภายนอก อวิ สตฺสฺส จร โท วิญญฺณํ อุปรุชฺชติ ประพฤติมีสติอยู่อย่างนี้ ปฏิสนธิวิญญานจึงจะดับ

พระธรรมเจดีย์ :

เวทนาอย่างไรชื่อว่าเวทนาภายนอก เวทนาอย่างไรชื่อว่าเวทนาภายใน

พระอาจารย์มั่น :

เวทนาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส โสตะสัมผัส ฆานะสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส 5 อย่าง นี้

ชื่อว่า เวทนาที่เป็นภายนอก เวทนาที่เกิดในฌาน เช่น ปิติหรือสุข เป็นต้น ชื่อว่าเวทนา
ภายในเกิดแต่มีโนสัมผัส

พระธรรมเจดีย์ :

ปิติแลสุขก็เป็นเวทนาด้วยหรือ?

พระอาจารย์มั่น :

ปิติแลสุขนั้นเกิดขึ้นเพราะความสงบ อาศัยความเพียรของผู้ปฏิบัติ ในอิริยาบถสมาธิ อา
นาปานสติ หมวดที่ 5 กับที่ 6 ท่านสงเคราะห์เข้าในเวทนานุปัสสนาสติปัญญา
เพราะฉะนั้นปิติแลสุขจึงจัดเป็นเวทนาภายในได้

พระธรรมเจดีย์ :

ที่เรียกว่า นิรามิสเวทนา เสวยเวทนาไม่มีอมิส คือไม่เจือกามคุณ เห็นจะเป็นเวทนาที่
เกิดขึ้นจากจิตที่สงบนี้เอง แต่ถ้าเช่นนั้นความยินดีใน รูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ ที่
เรียกว่ากามคุณ 5 เวทนาที่เกิดคราวนั้น ก็เป็นอมิสเวทนา ถูกไหม?

พระอาจารย์มั่น :

ถูกแล้ว

พระธรรมเจดีย์ :

ส่วนเวทนาข้าพเจ้าเข้าใจดีแล้ว แต่ส่วนสัญญาขั้น ความจำรูป จำเสียง จำกลิ่น จำรส จำ
โผฏฐัพพะ จำัมมารมณ 6 อย่างนี้ มีลักษณะอย่างไร เมื่อรูป สัญญาความจำรูปเกิดขึ้น
นั้น มีอาการเช่นไร แลเวลาที่ความจำรูปดับไป มีอาการเช่นไร ข้าพเจ้าอยากทราบ เพื่อจะ
ได้กำหนดถูก?

พระอาจารย์มั่น :

คือเราได้เห็นรูปคน หรือรูปของอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วมานึกขึ้น รูปคนหรือรูปของ
เหล่านั้นก็มาปรากฏขึ้นในใจ เหมือนอย่างได้เห็นจริงๆนี้เรียกว่าความจำรูป

พระธรรมเจดีย์ :

ยังไม่เข้าใจดี ขอให้ชี้ตัวอย่างให้ชาวอีกสักหน่อย?

พระอาจารย์มั่น :

เช่นกับเมื่อเช้านี้เราได้พบกับคนที่รู้จักกันหรือได้พูดกัน ครั้นคนนั้นไปจากเราแล้ว เมื่อเรานึกถึงคนนั้น รูปร่างคนนั้นก็ปรากฏชัดเจนเหมือนเวลาที่พบกัน หรือได้เห็นของสิ่งใดสิ่งหนึ่งไว้ เมื่อเวลานึกขึ้นก็เห็นสิ่งนั้นชัดเจน เหมือนอย่างเวลาที่เห็นรวมเป็นรูป 2 อย่าง คือ อุปาทินนกรูป รูปที่มีวิญญาณ เช่น รูปคน หรือรูปสัตว์ อนุอุปาทินนกรูป รูปที่ไม่มีวิญญาณครอง ได้แก่สิ่งของต่างๆหรือต้นไม้ดินหินกรวด

พระธรรมเจดีย์ :

ถ้าเช่นนั้นคนเป็นก็เป็นรูปที่มีวิญญาณ คนตายก็เป็นรูปที่ไม่มีวิญญาณ อย่างนั้นหรือ?

พระอาจารย์มั่น :

ถูกแล้ว น่าสลดใจ ซาติเดียวเป็นได้ 2 อย่าง

พระธรรมเจดีย์ :

ถ้าเช่นนั้นสัญญาที่เป็นเรื่องในอดีตทั้งนั้น ไม่ใช่ปัจจุบัน?

พระอาจารย์มั่น :

อารมณ์นั้นเป็นอดีต แต่เมื่อความจำปรากฏขึ้นในใจ เป็นสัญญาปัจจุบันนี้แหละเรียกว่า สัญญาขั้นนี้

พระธรรมเจดีย์ :

ถ้าไม่รู้จักสัญญา เวลาที่ความจำรูปคนมาปรากฏขึ้นในใจ ก็ไม่รู้ว่าเป็นสัญญาของตัวเอง สำคัญว่าเป็นคนจริงๆ หรือความจำรูปที่ไม่มีวิญญาณมาปรากฏขึ้นในใจ ก็ไม่รู้ว่าเป็นสัญญา สำคัญว่าเป็นสิ่งเป็นของจริงๆ เมื่อเป็นเช่นนี้จะมีโทษอย่างไรบ้าง ขอท่านจงอธิบายให้

ข้าพเจ้าเข้าใจ?

พระอาจารย์มั่น :

มีโทษมาก เช่นนึกถึงคนที่รัก รูปร่างของคนที่เราชอบก็มาปรากฏกับใจ กามวิตกที่ยังไม่เกิด ก็จะเกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็จะงอกงาม หรือนึกถึงคนที่โกรธกัน รูปร่างของคนที่เราโกรธกัน นั้นก็มาปรากฏชัดเจนเหมือนได้เห็นจริงๆ พยาบาทวิตกที่ยังไม่เกิดก็จะเกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็จะงอกงาม หรือนึกถึงสิ่งของที่สวยงามๆ รูปร่างสิ่งของเหล่านั้นก็มาปรากฏในใจ เกิดความชอบใจบ้าง แลละอย่าได้บ้าง เพราะไม่รู้ว่าสัญญาขั้นต้นของตัวเอง สัญญาว่าสิ่งที่พึงปวงเป็นจริงเป็นจังไปหมด ที่แท้ก็เหลวทั้งนั้น

พระธรรมเจดีย์ :

ก็ความเกิดขึ้นแห่งสัญญามีลักษณะอย่างไร?

พระอาจารย์มั่น :

เมื่อความจำรูปอย่างใดอย่างหนึ่งมาปรากฏในใจ เป็นความเกิดขึ้นแห่งความจำรูป เมื่อความจำรูปเหล่านั้นดับหายไปจากใจ เป็นความดับไปแห่งความจำรูป

พระธรรมเจดีย์ :

ความจำเสียงนั้น มีลักษณะอย่างไร?

พระอาจารย์มั่น :

เช่นเวลาเราฟังเทศน์ เมื่อพระเทศน์จบแล้วเรานึกขึ้นได้ว่าท่านแสดงว่าอย่างนั้นๆ หรือมีคนมาพูดเล่าเรื่องอะไรๆ ให้เราฟัง เมื่อเขาพูดเสร็จแล้วเรานึกขึ้นจำถ้อยคำนั้นได้ นี่เป็นลักษณะของความจำเสียง เมื่อความจำเสียงปรากฏขึ้นในใจ เป็นความเกิดขึ้นแห่งความจำเสียง เมื่อความจำเสียงเหล่านั้นดับหายไปจากใจ เป็นความดับไปแห่งสัตตสัญญา

พระธรรมเจดีย์ :

คันธสัญญาความจำกลิ่นมีลักษณะอย่างไร?

พระอาจารย์มั่น :

เช่นกับเราเคยได้กลิ่นหอมดอกไม้หรือน้ำอบ หรือกลิ่นเหม็นอย่างใดอย่างหนึ่งไว้ เมื่อนึกขึ้นก็จำกลิ่นหอมกลิ่นเหม็นเหล่านั้นได้ นี่เป็นความเกิดขึ้นของความจำกลิ่น เมื่อความจำกลิ่นเหล่านั้นหายไปจากใจ เป็นความดับไปแห่งคันธสัญญา

พระธรรมเจดีย์ :

รสสัญญาความจำรสนั้นมีลักษณะอย่างไร?

พระอาจารย์มั่น :

ความจำรสนั้น เมื่อเรารับประทานอาหารมีรสเปรี้ยว หวาน จืด เค็ม หรือขมเป็นต้น เมื่อรับประทานอาหารเสร็จแล้ว นึกขึ้นก็จำรสเหล่านั้นได้ อย่างนี้เรียกว่า ความจำรส เมื่อความจำรสปรากฏขึ้นใจใน เป็นความเกิดขึ้นแห่งรสสัญญา เมื่อความจำรสเหล่านั้นดับหายไปจากใจ เป็นความดับไปแห่งรสสัญญา

พระธรรมเจดีย์ :

โผฏฐัพพะสัญญามีลักษณะอย่างไร?

พระอาจารย์มั่น :

ความจำเครื่องกระทบทางกาย เช่นเราเดินไปเหยียบหนาม ถูกหนามยอก หรือถูกต้องเย็น ร้อนอ่อนแข็งอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อนึกขึ้นจำความถูกต้องกระทบกายเหล่านั้นได้ ชื่อว่า โผฏฐัพพะสัญญา

พระธรรมเจดีย์ :

เช่นเมื่อกลางวันเราเดินไปถูกแดดร้อนจัด ครั้นกลับมาถึงบ้าน นึกถึงที่ไปถูกแดดมานั้น ก็จำได้ว่าวันนั้นเราไปถูกแดดมานั้น ก็จัดได้ว่าวันนั้นเราไปถูกแดดร้อน อย่างนี้เป็น โผฏฐัพพะสัญญาถูกไหม?

พระอาจารย์มั่น :

ถูกแล้ว สิ่งใดสิ่งหนึ่งมากระทบถูกต้องทางกาย เมื่อเราคิดถึงอารมณ์เหล่านั้น จำได้เป็น
โศกฐิฬพะสัณญะทั้งนั้น เมื่อความจำโศกฐิฬพะเกิดขึ้นในใจ มีความเกิดขึ้นแห่ง
โศกฐิฬพะสัณญะ เมื่อความจำเหล่านั้นดับหายไปจากใจ เป็นความดับไปแห่งโศกฐิฬ
พะสัณญะ

พระธรรมเจดีย์ :

ธัมมสัณญะมีลักษณะอย่างไร?

พระอาจารย์มั่น :

ธัมมสัณญะความจำธัมมมรรณัณั้ละเอียดยิ่งกว่าสัณญะ 5 ที่ได้อธิบายมาแล้ว

พระธรรมเจดีย์ :

ธัมมมรรณัณั้ได้แก่สิ่งอะไร?

พระอาจารย์มั่น :

เวทนาขันธ สัณญะขันธ สังขารขันธ 3 อย่างนี้ ชื่อว่าธัมมมรรณัณั้ เช่นเราได้เสวยเวทนาที่
เป็นสุขหรือที่เป็นทุกข์ไว้ แลเวทนาเหล่านั้นดับไปแล้ว นึกขึ้นจำได้อย่างนี้ ชื่อว่าความจำ
เวทนา หรือเคยท่องบ่นอะไรๆ จะจำได้มากก็ตามหรือจำได้น้อยตาม เมื่อความจำ
เหล่านั้นดับไปพอนึกขึ้นถึงความจำเก่าก็มาเป็นสัณญะปัจจุบันขึ้น อย่างนี้เรียกว่าความจำ
สัณญะ หรือเราคิดนึกเรื่องอะไรๆขึ้นเองด้วยใจ เมื่อความคิดเหล่านั้นดับไป พอเรานึกถึง
เรื่องที่เคยคิดเอาไว้ นั่นก็จำเรื่องนั้นได้ นี้เรียกว่าความจำสังขารขันธ ความจำเรื่องราวของ
เวทนา สัณญะ สังขารเหล่านี้แหละชื่อธัมมสัณญะ ความจำธัมมมรรณัณั้ เมื่อความจำธัม
มมรรณัณั้มาปรากฏขึ้นในใจ เป็นความเกิดขึ้นแห่งธัมมสัณญะ เมื่อความจำธัมมมรรณัณั้
เหล่านั้นดับหายไปจากใจ เป็นความดับไปแห่งธัมมสัณญะ

พระธรรมเจดีย์ :

หม่มช่างขับช้อนกันจริงๆ จะสังเกตุอย่างไรถูก?

พระอาจารย์มั่น :

ถ้ายังไม่รู้จักอาการชั้น ก็สังเกตไม่ถูก ถ้ารู้จักแล้ว ก็สังเกตได้ง่าย เหมือนคนที่รู้จักตัวแล รู้จักชื่อกัน ถึงจะพบหรือเห็นกันมากๆ คนก็รู้จักได้ทุกคน ถ้าคนที่ไม่เคยรู้จักตัวหรือ รู้จักชื่อกันมาแต่คนเดียวก็ไม่รู้จักว่า ผู้นั้นคือใคร สมด้วยพระพุทธภาษิตในคุหุฏฐกสูตร หน้า 395 ที่ว่า สลฺยญฺ ปรีณฺยา วิตเรยฺย โฉมฺ สาสฺซนฺนมาทํานนฺตโรบรูสฺสญฺญาเลวฺจะพฺงขํม โอิฆะ

พระธรรมเจดีย์ :

สังขารชั้นคืออะไร?

พระอาจารย์มั่น :

สังขารชั้นคือความคิดความนึก

พระธรรมเจดีย์ :

สังขารชั้นเป็นทุกขสังหรือเป็นสมุทัย?

พระอาจารย์มั่น :

เป็นทุกขสัง ไม่ใช่สมุทัย

พระธรรมเจดีย์ :

ก็สังขารชั้นตามแบบอภิธัมมสังคະ ท่านแจกไว้ว่า มีบาปกรรม 14 โสภณเจตสิก 25 อัญญาสมนา 13 รวมเป็นเจตสิก 52 ดวงนั้น คูมีทั้งบุญทั้งบาป และไม่ใช่บุญไม่ใช่บาปปน กัน ทำไมจึงเป็นทุกขสังอย่างเดียว ข้าพเจ้าฉงนนัก?

พระอาจารย์มั่น :

อัญญาสมนา 13 ยกเวทนาสัญญาออกเสีย 2 ชั้น เหลืออยู่ 11 นี้แหละเป็นสังขารชั้นแท้ จะต้องกำหนดรู้ว่าเป็นทุกข ส่วนบาปกรรม 14 นั้น เป็นสมุทัยอาศัยสังขารชั้นเกิดขึ้น

เป็นส่วนปหัตถ์พหุธรรมจะตองละ ส่วน โสภณเจตสิก 25 นั้น เป็นภเวตถ์พหุธรรมจะตอง
เจริญ เพราะละนั้นบาปกรรม 14 กับ โสภณเจตสิก 25 ไม่ใช่สังขารแท้ เป็นแต่อาศัย
สังขารขันธเกิดขึ้น จึงมีหน้าที่จะตองละเลตองเจริญความคิดความนึกอะไรๆ ที่มา
ปรากฏขึ้นในใจ เป็นความเกิดแห่งสังขารขันธ ความคิดความนึกเหล่านั้นดับหายไปจาก
ใจ ก็เป็นความดับไปแห่งสังขารขันธ

พระธรรมเจดีย์ :

วิญญานขันธที่รู้ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ 6 อย่างนี้ มีลักษณะ
อย่างไรและเวลาที่เกิดขึ้นแลดับไปมีอาการอย่างไร?

พระอาจารย์มั่น :

คือ ตา 1 รูป 1 กระทบกันเข้า เกิดความรู้ทางตา เช่นกับเราได้เห็นคนหรือสงของอะไรๆ
ก็รู้ได้คนนั้นคนนี้ หรือสิ่งนั้นสิ่งนี้ ชื่อว่าจักขุวิญญาน เมื่อรูปมาปรากฏกับตา เกิดความรู้
ทางตาเป็นความเกิดขึ้นแห่งจักขุวิญญาน เมื่อความรู้ทางตาดับหายไปเป็นความดับไป
แห่งจักขุวิญญาน หรือความรู้ทางหู รู้กลิ่นทางจมูก รู้รสทางลิ้น รู้โผฏฐัพพะทางกายมา
ปรากฏขึ้น ก็เป็นความเกิดแห่งโสตวิญญาน ฆานวิญญาน ชิวหาวิญญาน กายวิญญาน
เมื่อความรู้ทางหู จมูก ลิ้น กาย หายไป ก็เป็นความดับไปแห่งโสตวิญญาน ฆานวิญญาน
ชิวหาวิญญาน กายวิญญาน เมื่อใจกับธรรมมณเฑาะฐกระทบกันเข้าเกิดความรู้ทางใจ
เรียกว่ามโนวิญญาน

พระธรรมเจดีย์ :

ใจนั้นได้แก่สิ่งอะไร?

พระอาจารย์มั่น :

ใจนั้นเป็นเครื่องรับธรรมมณเฑาะฐให้เกิดความรู้ทางใจ เหมือนอย่างตาเป็นเครื่องรับรูปให้
เกิดความรู้ทางตา

พระธรรมเจดีย์ :

รู้เวทนา รู้สัญญา รู้สังขารนั้น รู้อย่างไร?

พระอาจารย์มั่น :

รู้เวทนานั้น เช่น สุขเวทนาเป็นปัจจุบันเกิดขึ้น ก็รู้ว่าเป็นสุข หรือทุกขเวทนาเกิดขึ้น ก็รู้ว่าเป็นทุกข์ อย่างแลรู้เวทนา หรือสัญญาใดมาปรากฏขึ้นในใจ จะเป็นความจำรูปหรือความจำเสียงก็ดี ก็รู้สัญญานั้น อย่างนี้เรียกว่ารู้สัญญาหรือความคิดเรื่องอะไรๆขึ้น ก็รู้ไปในเรื่องนั้นอย่างนี้ รู้สังขาร ความรู้เวทนา สัญญา สังขาร 3 อย่างนี้ ต้องรู้ทางใจ เรียกว่า มโนวิญญูณ

พระธรรมเจดีย์ :

มโนวิญญูณความรู้ทางใจก็เหมือนกันกับธรรมสัญญา ความจำขันธ์มารมณ้อย่างนั้นหรือ เพราะนี่ก็รู้ว่าเวทนา สัญญา สังขาร นั้นก็จำเวทนา สัญญา สังขาร?

พระอาจารย์มั่น :

ต่างกัน เพราะสัญญานั้นจำอารมณ์ที่ล่วงแล้ว แต่ตัวสัญญาเองเป็นสัญญาปัจจุบัน ส่วนมโนวิญญูณนั้นรู้เวทนา สัญญา สังขาร ที่เป็นอารมณ์ปัจจุบัน เมื่อความรู้เวทนา สัญญา สังขาร มาปรากฏขึ้นในใจ เป็นความเกิดขึ้นแห่งมโนวิญญูณ เมื่อความรู้ เวทนา สัญญา สังขาร ดับ หายไปจากใจ เป็นความดับไปแห่งมโนวิญญูณ

พระธรรมเจดีย์ :

เช่นผมเข้าตา รู้ว่าเคืองตา เป็นรู้ทางตาใช่ไหม?

พระอาจารย์มั่น :

ไม่ใช่ เพราะรู้ทางตานั้น หมายถึงรูปที่มากระทบกับตาเกิดความรู้ขึ้น ส่วนผมเข้าตานั้น เป็นกายสัมผัส ต้องเรียกว่ารู้โผฏฐัพพะ เพราะตานั้นเป็นกาย ผมนั้นเป็นโผฏฐัพพะ เกิดความรู้ขึ้น ชื่อว่ารู้ทางกาย ถ้าผมเข้าตาคนอื่น เขาวานเราไปดู เมื่อเราได้เห็นผมเกิดความรู้ขึ้น ชื่อว่ารู้ทางตา

พระธรรมเจดีย์ :

สาธุ ข้าพเจ้าเข้าใจได้ความในเรื่องนี้ชัดเจนดีแล้ว แต่ขั้น 5 นั้นยังไม่ได้ความว่า จะเกิดขึ้นทีละอย่างสองอย่าง หรือว่าต้องเกิดพร้อมกันทั้ง 5 ขั้น

พระอาจารย์มั่น :

ต้องเกิดขึ้นพร้อมกันทั้ง 5 ขั้น

พระธรรมเจดีย์ :

ขั้น 5 ที่เกิดพร้อมกันนั้น มีลักษณะอย่างไร? และความดับไปมีอาการอย่างไร? ขอให้ชี้ตัวอย่างให้ชาวสักหน้อย

พระอาจารย์มั่น :

เช่นเวลาเรานึกถึงรูปคนหรือรูปสิ่งของอย่างใดอย่างหนึ่ง อาการที่นึกขึ้นนั้นเป็นลักษณะของสังขารขั้น รูปร่างหรือสิ่งของเหล่านั้นมาปรากฏขึ้นในใจนี้เป็นลักษณะของรูปสัญญา ความรู้ที่เกิดขึ้นในเวลานั้นนี้เป็นลักษณะของมโนวิญญาณ สุขหรือทุกข์หรืออุเบกขาที่เกิดขึ้นในคราวนั้น เป็นลักษณะของเวทนา มหาภูตรูป หรืออุปาทายรูปที่ปรากฏอยู่นั้น เป็นลักษณะของรูป อย่างนี้เรียกว่าความเกิดขึ้นแห่งขั้นพร้อมกันทั้ง 5 เมื่ออาการ 5 อย่างเหล่านั้นดับไป เป็นความดับไปแห่งขั้นทั้ง 5

พระธรรมเจดีย์ :

ส่วนนามทั้ง 4 เกิดขึ้นและดับไปพอจะเห็นด้วย แต่ที่ว่ารูปดับไปนั้นยังไม่เข้าใจ?

พระอาจารย์มั่น :

ส่วนรูปนั้นมีความแปรปรวนอยู่เสมอเช่นของเก่าเสื่อมไป ของใหม่เกิดแทนแต่ทำไมเห็นเองเพราะรูปสันตติ รูปที่ติดต่อเนื่องกันบังเสีย จึงไม่เห็น แต่ก็ลองนึกดูถึงรูปตั้งแต่เกิดมาจนถึงวันนี้เปลี่ยนไปแล้วสักเท่าไร ถ้ารูปไม่ดับก็คงไม่มีเวลาแก่แลเวลาตาย

พระธรรมเจดีย์ :

ถ้าเราสังเกตขั้น 5 ว่าเวลาเกิดขึ้นแลดับไปนั้น จะสังเกตอย่างไรจึงจะเห็นได้ แลที่ว่า
ขั้นดับไปเชื่อมไปนั้นมีลักษณะอย่างไร เพราะว่าเกิดขึ้นแลดับไป แลดับไปก็เกิดขึ้นได้
อีกดูเป็นของคงที่ไม่เห็นมีความเชื่อม

พระอาจารย์มั่น :

พูดกับคนที่ไม่เคยเห็นความจริงนั้น ช่างน่าขันเสียเหลือเกิน วิธีสังเกตขั้น 5 นั้น ก็ต้อง
ศึกษาให้รู้จักอาการขั้นตามความเป็นจริง แลก็มีสติสงบความคิดอื่นเสียหมดแล้ว จน
เป็นอารมณ์อันเดียวที่เรียกว่าสมาธิ ในเวลานั้นความคิดอะไรๆ ไม่มีแล้ว ส่วนรูปนั้น
หมายลมหายใจ ส่วนเวทนามก็มีแต่ปีติหรือสุข ส่วนสัญญาที่เป็นธรรมสัญญาย่างเดียว
ส่วนสังขารเวลานั้นเป็นสติกับสมาธิ หรือวิตกวิจารณ์อยู่ ส่วนวิญญาณก็เป็นแต่ความรู้
อยู่ในเรื่องที่สงบนั้น ในเวลานั้นขั้น 5 เข้าไปรวมอยู่เป็นอารมณ์เดียว ในเวลานั้นต้อง
สังเกตอารมณ์ปัจจุบัน ที่ปรากฏอยู่เป็นความเกิดขึ้นแห่งขั้น พอรอารมณ์ปัจจุบันดับ
ไปเป็นความดับไปแห่งนามขั้น ส่วนรูปนั้นเช่นลมหายใจออกมาแล้ว พอหายใจกลับ
เข้าไป ลมหายใจออกนั้นก็ดับไปแล้ว ครั้นกลับมาหายใจออกอีก ลมหายใจเข้าก็ดับไป
แล้ว นี่แหละเป็นความดับไปแห่งขั้นทั้ง 5 แลปรากฏขึ้นมาอีก ก็เป็นความเกิดขึ้นทุกๆ
อารมณ์แลขั้น 5 ที่เกิดขึ้นดับไป ไม่ใช่ดับไปเปล่าๆ รูปชีวิตินทรีย์ความเป็นอยู่ของ
นามขั้นทั้ง 5 เมื่ออารมณ์ดับไปครั้งหนึ่ง ชีวิตแลอายุของขั้นทั้ง 5 สิ้นไปหมดทุกๆ
อารมณ์

พระธรรมเจดีย์ :

วิธีสังเกตอาการขั้นที่ดับไปเชื่อมไปนั้น หมายเอาหรือคิดเอา?

พระอาจารย์มั่น :

หมายเอาที่เป็นสัญญา คิดเอาที่เป็นเจตนา เพราะฉะนั้นไม่ใช่หมายไม่ใช่คิด ต้องเข้าไป
เห็นความจริงที่ปรากฏเฉพาะหน้า จึงจะเป็นปัญญาได้

พระธรรมเจดีย์ :

ถ้าเช่นนั้นจะดูความดับไปเชื่อมไปของขั้นทั้ง 5 มิต้องตั้งพิธีทำใจให้เป็นสมาธิทุกราว

ไปหรือ?

พระอาจารย์มั่น :

ถ้ายังไม่เคยเห็นความจริง ก็ต้องตั้งพิธีเช่นนี้รำไป ถ้าเคยเห็นความจริงเสียแล้วก็ไม่ต้องตั้งพิธีทำใจให้เป็นสมาธิทุกราวก็ได้ แต่พอมีสติขึ้น ความจริงก็ปรากฏเพราะเคยเห็นแล รู้จักความจริงเสียแล้ว เมื่อมีสติรู้ตัวขึ้นมาเวลาใด ก็เป็นสมถวิปัสสนากำกับกันไปทุกราว

พระธรรมเจดีย์ :

ที่ว่าชีวิตแลอายุขันธสิ้นไปเสื่อมไปนั่นคือ สิ้นไปเสื่อมไปอย่างไร?

พระอาจารย์มั่น :

เช่นเราจะมีลมหายใจอยู่ได้สัก 100 หน ก็จะตาย ถ้าหายใจเสียหนหนึ่งแล้ว ก็คงเหลืออีก 99 หน หรือเราจะคิดจะนึกอะไรได้สัก 100 หน เมื่อคิดนึกเสียหนหนึ่งแล้ว คงเหลืออีก 99 หน ถ้าเป็นคนอายุยืนก็หายใจอยู่ได้มากหน หรือคิดนึกอะไรๆอยู่ได้มากหน ถ้าเป็นคนอายุสั้น ก็มีลมหายใจและคิดนึกอะไรๆอยู่ได้น้อยหน ที่สุดก็หมดลงวันหนึ่ง เพราะจะต้องตายเป็นธรรมดา

พระธรรมเจดีย์ :

ถ้าเราจะหมายจะคิดอยู่ในเรื่องความจริงของขันธอย่างนี้ จะเป็นปัญญาไหม?

พระอาจารย์มั่น :

ถ้าคิดเอาหมายเอา ก็เป็นสมถะ ที่เรียกว่ามรณัสสติ เพราะปัญญานั้น ไม่ใช่เรื่องหมาย หรือเรื่องคิด เป็นเรื่องของความเห็นอารมณ์ปัจจุบันที่ปรากฏเฉพาะหน้าราวกับตาเห็นรูป จึงจะเป็นปัญญา

พระธรรมเจดีย์ :

เมื่อจิตสงบแล้ว ก็คอยสังเกตดูอาการขั้นที่เป็นอารมณ์ปัจจุบัน เพื่อจะให้เห็นความจริง
นั่นเป็นเจตนาใช่ไหม?

พระอาจารย์มั่น :

เวลานั้นเป็นเจตนาจริงอยู่ แต่ความจริงก็ยังไม่ปรากฏ เวลาที่ความจริงปรากฏขึ้นนั้นพ้น
เจตนาทีเดียว ไม่เจตนาเลย เป็นความเห็นที่เกิดขึ้นเป็นพิเศษต่อจากจิตที่สงบแล้ว

พระธรรมเจดีย์ :

จิตคู่กับเจตสิก ใจคู่กับธัมมารมณ์ มโนธาตุคู่กับธรรมธาตุ 3 คู่นี้เหมือนกันหรือต่างกัน?

พระอาจารย์มั่น :

เหมือนกัน เพราะว่าจิตกับมโนธาตุกับใจนั้นอย่างเดียวกัน ส่วนใจนั้นเป็นภาษาไทย
ภาษาบาลีท่านเรียกว่ามโน เจตสิกนั้นก็ได้แก่เวทนา สัญญา สังขาร ธัมมารมณ์นั้นก็คือ
เวทนา สัญญา สังขาร ธรรมธาตุนั้นก็คือ เวทนา สัญญา สังขาร

พระธรรมเจดีย์ :

ใจนั้นทำไมจึงไม่มีใครปรากฏ เวลาที่สังเกตดูก็เห็นแต่เหล่าธัมมารมณ์ คือ เวทนาบ้าง
สัญญาบ้าง สังขารบ้าง มโนวิญญาณความรู้ทางใจบ้าง เพราะเหตุไร ใจจึงไม่ปรากฏ
เหมือนเหล่าธัมมารมณ์ กับมโนวิญญาณ?

พระอาจารย์มั่น :

ใจนั้นเป็นของละเอียด เห็นได้ยาก พอพวกเจตสิกธรรมที่เป็นเหล่าธัมมารมณ์มากระทบ
เข้าก็เกิดมโนวิญญาณ ถูกผสมเป็นมโนสัมผัสเสียทีเดียว จึงแลไม่เห็นมโนธาตุได้

พระธรรมเจดีย์ :

อุเบกขาในจุดตถฌาน เป็นอทุกขมสุขเวทนา ใช่หรือไม่?

พระอาจารย์มั่น :

ไม่ใช่ อทุกข์ขมสุขเวทนานั้นเป็นเจตสิกกรรม ส่วนอุเบกขาในจิตตถณานั้นเป็นจิต

พระธรรมเจดีย์ :

สังโยชน์ 10 นั้น คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพตปรามาส กามราคะ พยาบาท รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชา ที่แบ่งเป็นสังโยชน์เบื้องต้น 5 เบื้องบน 5 นั้น ก็ส่วน สักกายทิฏฐิที่ท่านแจกไว้ ตามแบบขั้นละ 4 รวม 5 ขั้น เป็น 20 ที่ว่า ย่อมเห็นรูปโดย ความเป็นตัวตนบ้าง ย่อมเห็นตัวตนว่ามีรูปบ้าง ย่อมเห็นรูปในตัวตนบ้าง ย่อมเห็นตัวตน ในรูปบ้าง ย่อมเห็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ โดยความเป็นตัวตนบ้าง ย่อมเห็น ตัวตนว่ามี เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณบ้าง ย่อมเห็น เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ในตัวตนบ้าง ย่อมเห็นตัวตนใน เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณบ้าง ถ้าฟังดูท่านที่ละ สักกายทิฏฐิได้แล้ว คุณไม่เป็นตัวเป็นตน แต่ทำไมพระโศดบันก็ละสักกายทิฏฐิได้แล้ว สังโยชน์ยังอยู่อีกถึง 7 ข้าพเจ้าจงหนัก?

พระอาจารย์มั่น :

สักกายทิฏฐิ ที่ท่านแปลไว้ตามแบบ ใครๆฟังก็ไม่ใคร่เข้าใจ เพราะท่านแต่ก่อน ท่านพูด ภาษามคธกัน ท่านเข้าใจได้ความกันดี ส่วนเราเป็นไทย ถึงแปลแล้วก็ไม่เข้าใจของ ท่าน จึงลงความเห็นว่าเป็นตัวเป็นตนเสีย คุณออกจะแรงมากไป ควรจะนึกถึงพระโกณฑัญญะ ในฉัมมจักรท่านได้เป็นโศดบันก่อนคนอื่น ทำได้ความเห็นว่ายังกิญจิ สมุทฺยธมฺมิ สพฺพนฺตํ นโรธมฺมิ สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นล้วนมี ความดับเป็นธรรมดา และพระสารีบุตรพบพระอัสสชิ ได้ฟังอริยสัจย่อว่า เย ธมฺมา เหตุปฺปภวา เตสํ เหตุํ ตถาคโต เตสญฺจ โย นโร โธ จ เหวว่าที มหาสมโณ "ธรรมเหล่าใด เกิดแต่เหตุ พระตถาคตเจ้าทรงแสดงเหตุของธรรมเหล่านั้น และความดับของธรรม เหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติกล่าวอย่างนี้" ท่านก็ได้ดวงตาเห็นธรรม ละสักกายทิฏฐิ ไปได้

พระธรรมเจดีย์ :

ถ้าเช่นนั้นท่านก็เห็นความจริงของปัญจขันธ์ ถ้ายความเห็นผิด คือ ทิฏฐิวิปลาสเสียได้ ส่วนศีลพัทกับวิจิกิจฉา 2 อย่างนั้น ทำไมจึงหมดไปด้วย?

พระอาจารย์มั่น :

สักกายทิฏฐินั้น เป็นเรื่องของความเห็นผิด ถึงศีลพัทก็เกี่ยวกับความเห็นว่าเป็นสิ่งที่ ศักดิ์สิทธิ์ต่างๆที่มีอยู่ใน โลกจะให้ดีให้ชั่วได้ วิจิกิจฉานั้นเมื่อผู้ที่ยังไม่เคยเห็นความจริง ก็ต้องสงสัยเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้นท่านที่ได้ดวงตาเห็นธรรม คือ เห็นความจริงของ สังขารทั้งปวง ส่วนศีลพัทนั้น เพราะความเห็นของท่านตรงแล้วจึงเป็นอจลสัทธา ไม่เห็นไปว่าสิ่งอื่นนอกจากธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล จะให้ดีให้ชั่วได้ จึงเป็นอันละศีลพัท อยู่เอง เพราะสังโยชน์ 3 เป็นกิเลสประเภทเดียวกัน

พระธรรมเจดีย์ :

ถ้าตอบสัง โยชน์ 3 อย่างนี้แล้ว มีขัดกันกับสักกายทิฏฐิตามแบบที่ว่า ไม่เป็นตัวเป็นตน หรือ?

พระอาจารย์มั่น :

คำที่ว่าไม่เป็นตัวเป็นตนนั้น เป็นเรื่องที่เขาใจเอาเองต่างหาก เช่น กับพระ โกณฑัญญะ เมื่อฟังธรรมจักร ท่านก็ละสักกายทิฏฐิได้แล้ว ทำไมจึงต้องฟังอนัตตลักษณะสูตรอีกเล่า นี่ก็ส่อให้เห็นได้ว่า ท่านผู้ที่ละสักกายทิฏฐิได้นั้น คงไม่ใช่เห็นว่าไม่เป็นตัวเป็นตน

พระธรรมเจดีย์ :

ถ้าเช่นนั้น ที่ว่าเห็นอนัตตา ก็คือเห็นว่าไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตนอย่างนั้นหรือ?

พระอาจารย์มั่น :

อนัตตาในอนัตตลักษณะสูตร ที่พระพุทธเจ้าทรงชักพระปัญจวัคคีย์ มีเนื้อความว่าขันธ์ 5 ไม่เป็นไปในอำนาจ สิ่งที่ไม่เป็นไปในอำนาจบังคับไม่ได้ จึงชื่อว่าเป็นอนัตตา ถ้าขันธ์ 5 เป็นอัตตาแล้วก็จะบังคับได้ เพราะฉะนั้นเราจึงควรเอาความว่าขันธ์ 5 ที่ไม่อยู่ในอำนาจ จึงเป็นอนัตตา เพราะเหตุที่บังคับไม่ได้ ถ้าขันธ์ 5 เป็นอัตตาตัวตนก็ควรจะบังคับ

ได้

พระธรรมเจดีย์ :

ถ้าเช่นนั้นเห็นอย่างไรเล่า จึงเป็นสักกายทิฏฐิ?

พระอาจารย์มั่น :

ตามความเห็นของข้าพเจ้า ว่าไม่รู้จักขั้น 5 ตามความเป็นจริง เห็นปัญจันธ์ว่าเป็นตน และเที่ยงสุข เป็นตัวตนแก่นสาร และเลยเห็นไปว่าเป็นสภาวะความงามด้วย ที่เรียกว่าทิฏฐิวิปลาส นี่แหละเป็นสักกายทิฏฐิ เพราะฉะนั้นจึงเป็นคู่ปรับกับ ยงกิลฺลิจิ สมุทฺถมฺมํ สพฺพนฺตํ นิโรธมฺมํ ซึ่งเป็นความเห็นถูก ความเห็นชอบ จึงถ่ายความเห็นผิดเหล่านั้นได้

พระธรรมเจดีย์ :

ถ้าเช่นนั้น ท่านที่ละสักกายทิฏฐิได้แล้ว อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา จะเป็นอริยาศัยได้ไหม?

พระอาจารย์มั่น :

ถ้าฟังดูตามแบบท่านเห็น ยงกิลฺลิจิ สมุทฺถมฺมํ สพฺพนฺตํ นิโรธมฺมํ ชัดเจน อนิจฺจํ คงเป็นอริยาศัย ส่วนทุกฺขํ กับอนตฺตา ถึงจะเห็นก็ไม่เป็นอริยาศัย เข้าใจว่าถ้าเห็นปัญจันธ์ เป็นทุกข์มากเข้า กามราคะพยาบาทก็คงน้อย ถ้าเห็นปัญจันธ์เป็นอนัตตามากเข้า กามราคะพยาบาทก็คงหมด ถ้าเห็นว่า สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา ชัดเจนเข้า สังโยชน์เบื่องบนก็คงหมด นี่เป็นส่วนความเข้าใจ แต่ตามแบบท่านก็ไม่ได้อธิบายไว้

พระธรรมเจดีย์ :

ที่ว่าพระสกิทาคามี ทำการราคะพยาบาทให้น้อยนั้น คุมัวไม่ชัดเจน เพราะไม่ทราบว่าน้อยแค่ไหน ไม่แตกหักเหมือนพระโสดาบัน พระอนาคามีและพระอรหันต์

พระอาจารย์มั่น :

แตกหักหรือไม่แตกหัก ก็ใครจะไปรู้ของท่าน เพราะว่าเป็นของเฉพาะตัว

พระธรรมเจดีย์ :

ถ้าจะสันนิษฐานไปตามแนวพระปริยัติก็จะชี้ตัวอย่างให้เข้าใจบ้างหรือไม่?

พระอาจารย์มั่น :

การสันนิษฐานนั้นเป็นของไม่แน่ ไม่เหมือนอย่างได้รู้เองเห็นเอง

พระธรรมเจดีย์ :

แน่หรือไม่แน่ก็เอาเถิด ข้าพเจ้าอยากฟัง?

พระอาจารย์มั่น :

ถ้าเช่นนั้นข้าพเจ้าเห็นว่าท่านที่ได้เป็น โสคบันเสร็จแล้ว มีอหยาตัยใจคอซึ่งต่างกับ
ปุถุชน ท่านได้ละการระคายบาทส่วนหยาบถึงกับล่วงทุจริตซึ่งเป็นฝ่ายอบายคามิได้
คงเหลือแต่อย่างกลาง อย่างละเอียดอีก 2 ส่วน ภายหลังท่านเจริญสมถวิปัสสนามากขึ้น
ก็ละการระคายปฏิบัติอย่างกลางได้อีกส่วนหนึ่ง ข้าพเจ้าเห็นว่านี่แหละเป็นมรรค
ที่ 2 ต่อมาท่านประพฤติปฏิบัติละเอียดเข้า ก็ละการระคายบาทที่เป็นอย่างละเอียดได้
ขาด ชื่อว่าพระอนาคามี

พระธรรมเจดีย์ :

การระคายบาทอย่างหยาบถึงกับล่วงทุจริต หมายทุจริตอย่างไร?

พระอาจารย์มั่น :

หมายเอาอกุศลกรรมบถ 10 ว่าเป็นทุจริตอย่างหยาบ

พระธรรมเจดีย์ :

ถ้าเช่นนั้นพระ โสคบันท่านก็ละอกุศลกรรมบถ 10 ได้ เป็นสมุจเฉทหรือ?

พระอาจารย์มั่น :

ตามความเห็นของข้าพเจ้า เห็นว่ากายทุจริต 3 คือ ปาณา อทินนา กามสุมิฉฉาจาร มโน

ทุจริต 3 อภิขณา พยาบาท มิจฉาทิฏฐินี่ละชาตได้เป็นสมุจเฉท ส่วนวชิกรรมที่ 4 คือ มุสาวาทก็ละได้ชาต ส่วนวชิกรรมอีก 3 ตัว คือ ปิสุณาวาจา ผรุสวาจา สัมผัสปลาทป ละได้ แต่ส่วนหยาบที่ปฎุชนกล่าวอยู่ แต่ส่วนละเอียดยังละไม่ได้ต้องอาศัยสังวรความระวังไว้

พระธรรมเจดีย์ :

ที่ต้องสำรวมวชิกรรม 3 เพราะเหตุอะไร ทำไมจึงไม่ชาตอย่างมุสาวาท?

พระอาจารย์มั่น :

เป็นด้วยกามราคะ กับปฎิฆะ สังโยชน์ทั้ง 2 ยังละไม่ได้

พระธรรมเจดีย์ :

วชิกรรม 3 มาเกี่ยวอะไรกับสังโยชน์ทั้ง 2 ด้วยเล่า?

พระอาจารย์มั่น :

บางคาบบางสมัย เป็นต้นว่ามีเรื่องทีจำเป็นเกิดขึ้น ในคนรักของท่านกับคนอื่นคนหนึ่ง ซึ่งเขาทำความไม่ดีอย่างใดอย่างหนึ่ง จำเป็นที่จะต้องพูด ครั้นพูดไปแล้วเป็นเหตุให้เขาห่างจากคนนั้น จึงต้องระวัง ส่วนปิสุณาวาจา บางคราวความโกรธเกิดขึ้นที่สุดจะพูดออกไป ด้วยกำลังใจทีโกรธว่าพอมหาจำเรญแม่มหาจำเรญ ทีเรียกว่าประชดท่าน ก็สงเคราะห์เข้าใจผรุสวาจา เพราะเหตุนี้จึงต้องสำรวม ส่วนสัมผัสปลาทปนั้น คิริจกานกถาต่างๆมีมาก ถ้าสมัยทีผลอสติมีคนมาพูด ก็อาจจะพลอยพูดไปด้วยได้ เพราะเหตุนี้จึงต้องสำรวม

พระธรรมเจดีย์ :

อ้อพระโศดาบันยังมีเวลาผลอสติอยู่หรือ?

พระอาจารย์มั่น :

ทำไมท่าจะไม่ผลอสติ สังโยชน์ยังอยู่อีกถึง 7 ท่านไม่ไช่พระอรหันต์จะได้บริบูรณ์ด้วยสติ

พระธรรมเจดีย์ :

กามราคะ พยาบาท อย่างกลางหมายความว่าเอาแค่นั้น เมื่อเกิดขึ้นจะได้อะไร?

พระอาจารย์มั่น :

ความรักแลความโกรธที่ปรากฏขึ้น มีเวลาสั้นหายเร็ว ไม่ถึงกับลวงทุจริต นี่แหละเป็นอย่างกลาง

พระธรรมเจดีย์ :

ก็กามราคะ พยาบาท อย่างละเอียดนั้นหมายความว่าเอาแค่นั้น แลเรียกว่าพยาบาทดูหยาบมาก เพราะเป็นชื่อของอกุศล?

พระอาจารย์มั่น :

บางแห่งท่านก็เรียกว่าปฏิฆะสังโยชน์ก็มี แต่ความเห็นของข้าพเจ้าว่า ไม่ควรเรียก พยาบาท ควรจะเรียกปฏิฆะสังโยชน์ดูเหมาะดี

พระธรรมเจดีย์ :

ก็ปฏิฆะกับกามราคะที่อย่างละเอียดนั้นจะได้แก่อาการของจิตเช่นใด?

พระอาจารย์มั่น :

ความกำหนัดที่อย่างละเอียด พอปรากฏขึ้นไม่ทันคิดออกไปก็หายทันที ส่วนปฏิฆะนั้น เช่นคนที่มีสาเหตุโกรธกันมาแต่ก่อน ครั้นนานมาความโกรธนั้นก็หายไปแล้ว และไม่ได้นึกถึงเสียเลย ครั้นไปในที่ประชุมแห่งใดแห่งหนึ่ง ไปพบคนนั้นเข้ามีอาการสะดุ้งใจ ไม่สนิทสนมหรือเก้อเงิน ผิดกับคนธรรมดา ซึ่งไม่เคยมีสาเหตุกัน ข้าพเจ้าเห็นว่าอาการเหล่านี้เป็นอย่างละเอียด ควรจะเรียกปฏิฆะสังโยชน์ได้ แต่ตามแบบท่านก็ไม่ได้อธิบายไว้

พระธรรมเจดีย์ :

สังโยชน์ทั้ง 2 นี้ เห็นจะเกิดจากคนโดยตรง ไม่ใช่เกิดจากสิ่งของทรัพย์สมบัติอื่นๆ?

พระอาจารย์มั่น :

ถูกแล้ว เช่นวิสาขะอุบาสกเป็นพระอนาคามี ได้ยินว่าหลิกจากนางธัมมทินนา ไม่ได้หลิกจากสิ่งของทรัพย์สมบัติส่วนอื่นๆ ส่วนความโกรธหรือปฏิมะที่เกิดขึ้น ก็เป็นเรื่องของคนทั้งนั้น ถึงแม้จะเป็นเรื่องสิ่งของก็เกี่ยวข้องกับคน ตกลงโกรธคนนั่นเอง

พระธรรมเจดีย์ :

ส่วนสังโยชน์เบื้องต่ำนั้น ก็ได้รับความอธิบายมากแล้ว แต่ส่วนสังโยชน์เบื้องบน 5 ตามแบบอธิบายไว้ว่า รูปปราคะ คือ ยินดีในรูปฌาน อรูปปราคะ ยินดีในอรูปฌาน ถ้าเช่นนั้นคนที่ไม่ได้บรรลุฌานสมาบัติ 8 สังโยชน์ทั้งสองก็ไม่มีโอกาสจะเกิดได้ เมื่อเป็นเช่นนั้นสังโยชน์สองอย่างนี้ ไม่มีหรือ?

พระอาจารย์มั่น :

มี ไม่เกิดในฌาน ก็ไปเกิดในเรื่องอื่น

พระธรรมเจดีย์ :

เกิดในเรื่องไหนบ้าง ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจ?

พระอาจารย์มั่น :

ความยินดีในรูปขั้น หรือความยินดีในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ นั้นชื่อว่ารูปปราคะ ความยินดีในเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ หรือยินดีในสมถวิปัสสนา หรือยินดีในส่วนมรรคผล ที่ได้บรรลุเสขคุณแล้ว เหล่านี้ก็เป็นอรูปปราคะได้

พระธรรมเจดีย์ :

ก็ความยินดีในกาม 5 พระอนาคามีละได้แล้วไม่ใช่หรือ ทำไมจึงมาเกี่ยวกับสังโยชน์เบื้องบนอีกเล่า?

พระอาจารย์มั่น :

กามี 2 ชั้น ไม่ใช่ชั้นเดียว ที่พระอนาคามีละได้นั้น เป็นส่วนกำหนดในเมถุน ซึ่งเป็นคู่กับพยาบาท ส่วนความยินดีในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่ไม่ได้เกี่ยวกับเมถุน จึงเป็นสังโยชน์เบื้องบน คือรูปราคะ ส่วนความยินดีในนามจันทร์ทั้ง 4 หรือสมถวิปัสสนา หรือมรรคผลขั้นต้นๆเหล่านี้ ชื่อว่าอุปฺปาทะ ซึ่งตรงกับความยินดีในฉัมมารมณฺ์ เพราะฉะนั้นพระอรหันต์ทั้งหลายเบื้องหน้าในรูปจันทร์ หรือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เป็นภายนอก จึงได้ลึกลงไปแห่งอุปฺปาทะสังโยชน์ และท่านเบื้องในเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ และสมถหรือวิปัสสนาที่อาศัยจันทร์ เกิดขึ้นเมื่อท่านสิ้นความยินดีในนามจันทร์แล้ว แม้ธรรมทั้งหลายอาศัยจันทร์เกิดขึ้นท่านก็ไม่ยินดี ได้ชื่อว่าละความยินดีในฉัมมารมณฺ์ซึ่งคู่กับความยินดีร้าย เพราะความยินดียินดีร้ายในนามรูปหมดแล้ว ท่านจึงเป็นผู้พ้นแล้วจากความยินดียินดีร้ายในอรามณฺ์ 6 จึงถึงพร้อมด้วยคุณ คือ ละลังกุเบกขา

พระธรรมเจดีย์ :

แปลมากมายไม่เคยได้ยินใครอธิบายอย่างนี้ ส่วนมานะสังโยชน์นั้น มีอาการอย่างไร?

พระอาจารย์มั่น :

มานะสังโยชน์นั้นมีอาการให้วัด เช่นกับนึกถึงตัวของตัว ก็รู้สึกว่าเป็นเรา ส่วนคนอื่นก็เห็นว่าเป็นเขา แลเห็นว่าเราเสมอกับเขา หรือเราสูงกว่าเขา หรือเราต่ำกว่าเขา อาการที่วัดชนิดนี้แหละเป็นมานะสังโยชน์ ซึ่งเป็นคู่ปรับกับอนัตตา หรือ สัพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา

พระธรรมเจดีย์ :

ก็อุทฺธัจฺจสังโยชน์นั้นมีลักษณะอย่างไร เช่น พระอนาคามีละสังโยชน์เบื้องต่ำได้หมดแล้ว ส่วนอุทฺธัจฺจสังโยชน์จะฟุ้งไปทางไหน?

พระอาจารย์มั่น :

ตามแบบท่านอธิบายไว้ว่า ฟุ้งไปในธรรม เพราะท่านยังไม่เสร็จกิจจึงได้ฝึกฝอยในธรรม

พระธรรมเจดีย์ :

อวิชาสังโยชนั้นไม่รู้อะไร?

พระอาจารย์มั่น :

ตามแบบท่านอธิบายไว้ว่า ไม่รู้ชั้นที่เป็นอดีต 1 อนาคต 1 ปัจจุบัน 1 อริยสัจ 4 ปฏิจจสมุ
ปาท 1 ความไม่รู้ในที่ 8 อย่างนี้แหละชื่อว่าอวิชา

พระธรรมเจดีย์ :

พระเสขบุคคลท่านก็รู้อริยสัจ 4 ด้วยกันทั้งนั้น ทำไมอวิชาสังโยชนจึงยังอยู่?

พระอาจารย์มั่น :

อวิชาหลายชั้น เพราะฉะนั้นวิชาที่หลายชั้น ส่วนพระเสขบุคคล มรรคผลชั้นใดที่
ท่านได้บรรลุแล้ว ท่านก็รู้เป็นวิชาชั้น ชั้นใดยังไม่รู้ ก็ยังเป็นอวิชาอยู่ เพราะฉะนั้นจึง
หมดในขั้นที่สุด คือพระอรหันต์

พระธรรมเจดีย์ :

พระเสขบุคคลท่านเห็นอริยสัจ แต่ละต้นหาไม่ได้ มิไม่ได้ทำกิจในอริยสัจหรือ?

พระอาจารย์มั่น :

ท่านก็ทำทุกชั้นนั้นแหละ แต่ก็ทำตามกำลัง

พระธรรมเจดีย์ :

ที่ว่าทำตามชั้นนั้นทำอย่างไร?

พระอาจารย์มั่น :

เช่น พระโสดาบันได้เห็นปัญจขันธ์เกิดขึ้นดับไป ก็ชื่อว่าได้กำหนดรู้ทุกข์ และได้ละ
สังโยชน 3 หรือทุจริตส่วนหยาบๆ ก็เป็นอันละสมุทัย ความที่สังโยชน 3 ลื่นไปเป็นส่วน
นิโรธตามขั้นของท่าน ส่วนมรรคท่านก็ได้เจริญมีกำลังพอละสังโยชน 3 ได้ แลท่านปิด
อบายได้ ชื่อว่าท่านทำภพคือทุกติให้หมดไปที่ตามแบบเรียกว่า จิณนิริโย มีนรกสิ้นแล้ว

ส่วนพระสภิกขาคามี ก็ได้กำหนดทุกข์ คือ ปัญจขันธ์แล้วละกามราคะ พยาบาทอย่างกลาง ได้ชื่อว่าละสมุทัยข้อที่ กามราคะ พยาบาท อย่างกลางหมดไป จึงเป็นนิโรธของท่าน ส่วนมรรคนั้นก็เจริญมาได้เพียงละกามราคะพยาบาทอย่างกลางนี้แหละ จึงได้ทำภพชาติให้น้อยลง ส่วนพระอนาคามีทุกข์ได้กำหนดแล้ว ละกามราคะพยาบาทส่วนละเอียดหมด ได้ชื่อว่าละสมุทัยกามราคะพยาบาทอย่างละเอียดนี้หมดไปจึงเป็นนิโรธของท่าน ส่วนมรรคนั้นก็เจริญมาเพียงละสังโยชน์ 5 ได้หมด แลได้สิ้นภพ คือ กามชาติ

พระธรรมเจดีย์ :

ศีล สมาธิ ปัญญา ที่เป็นโลกีย์กับโลกุตตรนั้น ต่างกันอย่างไร?

พระอาจารย์มั่น :

ศีล สมาธิ ปัญญา ของผู้ปฏิบัติในภูมิภพจร รูปาภจร อรูปาภจร นี้แหละเป็นโลกีย์ที่เรียกว่าวิภูฏคามิกุศล เป็นกุศลที่วนอยู่ในโลก ส่วนศีล สมาธิ ปัญญา ของท่านผู้ปฏิบัติตั้งแต่โสดาบันแล้วไป เรียกว่าวิภูฏคามิกุศล เป็นเครื่องข้ามขึ้นจากโลก นี้แหละเป็นโลกุตตร

พระธรรมเจดีย์ :

ท่านที่บรรลุมานถึงรูปสมบัติแล้ว ก็ยังเป็นโลกีย์อยู่ ถ้าเช่นนั้นเราจะปฏิบัติให้เป็นโลกุตตรก็เห็นจะเหลือวิสัย?

พระอาจารย์มั่น :

ไม่เหลือวิสัย พระพุทธเจ้าท่านจึงทรงแสดงธรรมสั่งสอน ถ้าเหลือวิสัยพระองค์ก็คงไม่ทรงแสดง

พระธรรมเจดีย์ :

ถ้าเราไม่ได้บรรลุมานชั้นสูงๆจะเจริญปัญญาเพื่อให้ถึงซึ่งมรรคผลจะได้ไหม?

พระอาจารย์มั่น :

ได้เพราะวิธีที่เจริญปัญญาก็ต้องอาศัยสมาธิจริงอยู่ แต่ไม่ต้องถามถึงกับฌาน อาศัยสงบ

จิตที่พ้นนิเวศ ก็พอเป็นบาทของวิปัสสนาได้

พระธรรมเจดีย์ :

ความสังัดจากกามจากอกุศลของผู้ที่บรรลุนิเวศโลกีย์ กับความสังัดจากกาม จากอกุศลของพระอนาคามีต่างกันอย่างไร?

พระอาจารย์มั่น :

ต่างกันมาก ตรงกันข้ามทีเดียว

พระธรรมเจดีย์ :

ทำใจได้ต่างกันถึงกับตรงกันข้ามทีเดียว

พระอาจารย์มั่น :

ฌานที่เป็นโลกีย์ ต้องอาศัยความเพียร มีสติคอยระวังละอกุศล และความเจริญกุศลให้เกิดขึ้น มีฌานเป็นต้น และยังต้องทำกิจที่คอยรักษามานานนั้นไว้ไม่ให้เสื่อม ถึงแม้ว่าจะเป็นรูปฌานที่ว่าไม่เสื่อมในชาตินี้ ชาติหน้าต่อไปก็อาจจะเสื่อมได้ เพราะเป็นกุศลธรรม

พระธรรมเจดีย์ :

ถ้าเช่นนั้น ส่วนความสังัดจากกามจากอกุศลของพระอนาคามีท่านไม่มีเวลาเสื่อมหรือ?

พระอาจารย์มั่น :

พระอนาคามี ท่านละกามราคะสังโยชน์กับภุกะสังโยชน์ได้ขาด เพราะฉะนั้นความสังัดจากการจากอกุศลของท่านเป็นอริยาศัย ที่เป็นเองอยู่เสมอโดยไม่ต้องอาศัยความเพียรเหมือนอย่างฌานที่เป็นโลกีย์ ส่วนวิจิกิจฉาสังโยชน์นั้นหมดมาตั้งแต่เป็นโสดาบันแล้ว เพราะฉะนั้นอุทธัจจนิเวศที่ฟุ้งไปหากามและพยาบาทก็ไม่มี ถึงถึงนิเวศนิเวศก็ไม่มี เพราะเหตุนี้ความสังัดจากกามจากอกุศลของท่านจึงไม่เสื่อม เพราะเป็นเองไม่ใช่ทำเอาเหมือนอย่างฌานโลกีย์

พระธรรมเจดีย์ :

ถ้าเช่นนั้นผู้ที่ได้บรรลุพระอนาคามี ความสังัดจากกามจากอกุศล ที่เป็นเองมีไม่มีหรือ?

พระอาจารย์มั่น :

ถ้านึกถึงพระสัททาคามี ที่ว่าทำสังโยชน์ทั้งสองให้น้อยเบาบาง น่าจะมีความสังัดจากการจากอกุศลที่เป็นเองอยู่บ้าง แต่ก็คงจะอ่อน

พระธรรมเจดีย์ :

ที่ว่าพระอนาคามีมันเป็นสมาธิบริสุทธิการี บริบูรณ์ด้วยสมาธิ เห็นจะเป็นอย่างไรเอง?

พระอาจารย์มั่น :

ไม่ใช่เป็นสมาธิ เพราะว่าสมาธินั้นเป็นมรรคต้องอาศัยเจตนา เป็นส่วนภาเวตัพพธรรม ส่วนของพระอนาคามีท่านเป็นเอง ไม่มีเจตนาเป็นสังกัปปธรรม เพราะฉะนั้นจึงได้ต่างกับภวนาที่เป็นโลกีย์

พระธรรมเจดีย์ :

นิวรรณ์แลสังโยชน์นั้น ข้าพเจ้าทำไมจึงไม่รู้จักอาการ คงรู้จักแต่ชื่อของนิวรรณ์แลสังโยชน์?

พระอาจารย์มั่น :

ตามแบบในมหาสติปัญญาฐานพระพุทธเจ้าสอนสาวก ให้รู้จักนิวรรณ์แลสังโยชน์พระสาวกของท่านตั้งใจกำหนดสังเกต ก็ละนิวรรณ์แลสังโยชน์ได้หมดจนเป็นพระอรหันต์โดยมาก ส่วนท่านที่อินทรีย์อ่อน ยังไม่เป็นพระอรหันต์ ก็เป็นพระเสขบุคคล ส่วนเราไม่ตั้งใจไม่สังเกตเป็นแต่จำว่านิวรรณ์หรือสังโยชน์ แล้วก็ตั้งกองพุดแลคิดไปจึงไม่พบตัวจริงของนิวรรณ์และสังโยชน์ เมื่ออาการของนิวรรณ์แลสังโยชน์อย่างไรรู้จัก แล้วจะละอย่างไรได้

พระธรรมเจดีย์ :

ถ้าเช่นนั้นผู้ปฏิบัติทุกวันนี้ ที่รู้จักลักษณะแลอาการของนิรวณ์แลสังโยชน์จะมีบ้างไหม?

พระอาจารย์มั่น :

มีถมไปชนิดที่เป็นสาวกตั้งใจรับคำสอนแลประพฤติปฏิบัติจริงๆ

พระธรรมเจดีย์ :

นิรวณ์ 5 เวลาที่เกิดขึ้นในใจมีลักษณะอย่างไร จึงจะทราบได้ว่าอย่างนี้ คือ กามฉันท์
อย่างนี้คือพยาบาท หรือถีนะมิทระ อุทธัจจะกุกุจจะ วิจิกิจฉา และมีชื่อเสียงเหมือนกับ
สังโยชน์ จะต่างกับกับสังโยชน์หรือว่าเหมือนกัน ขอท่านจงอธิบายลักษณะของนิรวณ์
แลสังโยชน์ให้ข้าพเจ้าเข้าใจจะได้สังเกตถูก?

พระอาจารย์มั่น :

กามฉันทนิรวณ์ คือ ความพอใจในกาม ส่วนกามนั้นแยกเป็นสอง คือ กิเลสกามหนึ่ง วัตถุ
กามอย่างหนึ่ง เช่น ความกำหนัดในเมถุนเป็นต้น ชื่อว่ากิเลสกาม ความกำหนัดในทรัพย์
สมบัติเงินทองที่บ้านนาสวน และเครื่องใช้สอยหรือบุตรภรรยาพวกพ้อง และสัตว์เลี้ยง
ของเลี้ยงที่เรียกว่าวิญญานกทรัพย์ อวิญญานกทรัพย์ เหล่านี้ ชื่อว่าวัตถุกาม ความคิด
กำหนัดพอใจในส่วนทั้งหลายเหล่านี้ ชื่อว่ากามฉันทนิรวณ์ ส่วนพยาบาทนิรวณ์คือ
ความโกรธเคือง หรือคิดแข่งสัตว์ให้พินาศ ชื่อว่าพยาบาทนิรวณ์ ความง่วงเหงาหาวนอน
ชื่อว่า ถีนะมิทนิรวณ์ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ ชื่อว่า อุทธัจจะกุกุจนิรวณ์ ความสงสัย ใน
พระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ แลสงสัยในกรรมที่สัตว์ทำเป็น เป็นบาป หรือสงสัยในผล
กรรมเหล่านี้ เป็นต้น ชื่อว่าวิจิกิจฉารวม 5 อย่างนี้ ชื่อว่านิรวณ์ เป็นเครื่องกั้นกทาง
ดี

พระธรรมเจดีย์ :

กามฉันทนิรวณ์ อธิบายเกี่ยวไปตลอดกระทั่งวิญญานกทรัพย์ อวิญญานกทรัพย์ ว่าเป็น
วัตถุกาม ถ้าเช่นนั้นผู้ที่ยังครองเรือน ซึ่งต้องเกี่ยวข้องกับทรัพย์สมบัติอัฐพัสเงินทองพวก

พ้อง ญาณิมิตร ก็จำเป็นจะต้องนึกถึงสิ่งเหล่านั้น เพราะเกี่ยวข้องกับตน ก็มีเป็นกามฉันทนิวรณ์ไปหมดหรือ?

พระอาจารย์มั่น :

ถ้านึกตามธรรมดาโดยจำเป็นของผู้ที่ยังครองเรือนอยู่ โดยไม่ได้กำหนดยินดีก็เป็นอัญญาสมนา คือเป็นกลางๆ ไม่ใช่บุญไม่ใช่บาป ถ้าคิดถึงวัตถุกามเหล่านั้นเกิดความยินดีพอใจรักใคร่เป็นห่วง ยึดถือหมกมุ่นพัวพันอยู่ในวัตถุกามเหล่านั้น จึงจะเป็นกามฉันทนิวรณ์ สมด้วยพระพุทธรายิตที่ตรัสไว้ว่า

น เต กามา ยานิ จิตฺรานิ โลก อารมณฺ์ที่วิจิตรงดงามเหล่าใดในโลก อารมณฺ์เหล่านั้นมิได้เป็นกาม

สงฺกปฺปราโค ปุริสสุส กาโม ความกำหนัดอันเกิดจากความคำริ นี้แหละเป็นกามของคน

ติฏฺฐนฺติ จิตฺรานิ ตเถว โลก อารมณฺ์ที่วิจิตรงดงามในโลก ก็ตั้งอยู่อย่างนั้นเอง

อถตฺถธีรา วินยฺนติ จนฺทํ เมื่อความจริงเป็นอย่างนี้ นักปราชญ์ทั้งหลายจึงทำลายเสียได้

ซึ่งความพอใจในกามนั้น นี้ก็ทำให้เห็นชัดเจนได้ว่า ถ้าฟังตามคาถาพระพุทธรายิตนี้ ถ้านึกคิดถึงวัตถุกามตามธรรมดาก็ไม่เป็นกามฉันทนิวรณ์ ถ้าคิดนึกอะไรๆ ก็เอาเป็นนิวรณ์เสียหมด ก็คงจะหลีกไม่พัวพันรัก เพราะนิวรณ์เป็นอกุศล

พระธรรมเจดีย์ :

พยายามนิวรณ์นั้น หมายความว่าโกรธเคือง ประทุษร้ายในคน ถ้าความกำหนัดในคน ก็เป็นกิเลสการถูกไหม?

พระอาจารย์มั่น :

ถูกแล้ว

พระธรรมเจดีย์ :

ความง่วงเหงาหาวนอน เป็นถีนะमितถนิวรรณ์ ถ้าเช่นนั้นเวลาที่เรากินหาวนอนมิเป็นนิวรรณ์
ทุกคราวไปหรือ?

พระอาจารย์มั่น :

หาวนอนตามธรรมดา เป็นอาการร่างกายที่จะต้องพักผ่อน ไม่เป็นถีนะमितถนิวรรณ์ กาม
ฉันทหรือพยาบาทที่เกิดขึ้นแล้วก็อ่อนกำลังลงไป หรือดับไปในสมัยนั้นมีอาการมัวซัว
แลงว้างหาไม่สามารถจะระลึกถึงกุศลได้ จึงเป็นถีนะमितถนิวรรณ์ ถ้าหาวนอนตาม
ธรรมดา เรายังดำรงสติสัมปชัญญะอยู่ได้จนกว่าจะหลับไป จึงไม่ใช่นิวรรณ์ เพราะถีนะ
मितถนิวรรณ์เป็นอกุศล ถ้าจะเอาหาวนอนตามธรรมดาเป็นถีนะमितถแล้ว เราก็คงจะพ้นจาก
ถีนะमितถนิวรรณ์ไม่ได้ เพราะต้องมีหาวนอนทุกวันด้วยกันทุกคน

พระธรรมเจดีย์ :

ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ ที่ว่าเพื่อกุทธัจจกุกกุจจนนิวรรณ์นั้น หมายถึงไปในที่ใดบ้าง?

พระอาจารย์มั่น :

ฟุ้งไปในกามฉันทบ้าง พยาบาทบ้าง แต่ในบาปกรรม 14 ท่านแยกเป็นสองอย่าง อุทธัจจะ
ความฟุ้งซ่าน กุกกุจ ความรำคาญใจ แต่ในนิวรรณ์ 5 ท่านรวมไว้เป็นอย่างเดียวกัน

พระธรรมเจดีย์ :

นิวรรณ์ 5 เป็นจิตหรือเจตสิก?

พระอาจารย์มั่น :

เป็นเจตสิกกรรมฝ่ายอกุศลประกอบด้วยจิตที่เป็นอกุศล

พระธรรมเจดีย์ :

ประกอบอย่างไร?

พระอาจารย์มั่น :

เช่นกามฉันทนิเวศน์ก็เกิดในจิต ที่เป็นพวก โลภะมูล พยาบาทกุกกุจจนิเวศน์ ก็เกิดในจิตที่เป็น โทสะมูล ถีนะมิทธอุทธัจจะ วิจิกิจฉา ก็เกิดในจิตที่เป็น โมหะมูล พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบนิเวศน์ทั้ง 5 มาในสามัญญผลสูตร ที่มณิกายสีลัคขันธวรรค หน้า 93 ว่า กามฉันทนิเวศน์ เหมือนคนเป็นหนี้, พยาบาทนิเวศน์ เหมือนคนไข้หนัก, ถีนะมิทธนิเวศน์เหมือนคนคิดในเรือนจำ, อุทธัจจกุกกุจจนิเวศน์เหมือนคนเป็นทาส, วิจิกิจฉานิเวศน์ เหมือนคนเดินทางกันดารมีภัยนำหวาดเสียว เพราะฉะนั้น คนที่เขาพันหนี้ หรือหายเจ็บหนัก หรือออกจากเรือนจำ หรือพ้นจากทาส หรือได้เดินทางถึงที่ประสงค์พ้นภัยเกษมสำราญ เขาย่อมถึงความยินดีฉันทใด ผู้ที่พ้นนิเวศน์ทั้ง 5 ก็ย่อมถึงความยินดีฉันทนั้น แต่ในสังการวสูตร ในปัจจนินบาต อังคุตตรนิกาย หน้า 257 พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบนิเวศน์ด้วยน้ำ 5 อย่าง ว่า บุคคลจะส่องเงาหน้าก็ไม่เห็นฉันทใด นิเวศน์ทั้ง 5 เมื่อเกิดขึ้นก็ไม่เห็นธรรมความดี ความชอบฉันทนั้น กามฉันทนิเวศน์ เหมือนน้ำที่ระคนด้วยสีต่างๆ เช่น สีครั่ง สีชมพู เป็นต้น พยาบาทนิเวศน์ เหมือนน้ำที่มีจอกแค้นปิดเสียหมด อุทธัจจกุกกุจจนิเวศน์เหมือนน้ำที่คลื่นเป็นระลอก วิจิกิจฉานิเวศน์ เหมือนน้ำที่ขุ่นข้นเป็นโคลนตม เพราะฉะนั้นน้ำ 5 อย่างนี้ บุคคลไม่อาจส่องดูเงาหน้าของตนได้ฉันทใด นิเวศน์ทั้ง 5 ที่เกิดขึ้นครอบงำใจของบุคคลไม่ให้เห็นธรรมความดีความชอบได้ก็ฉันทนั้น

พระธรรมเจดีย์ :

ทำไมคนเราเวลาไข้หนักใกล้จะตาย ก็ทำบาปกรรมความชั่วอะไรไม่ได้แล้วจะกล่าววจิตุจริต ปากก็พูดไม่ได้ จะสว่างทำกายทุจริต มือแลเท้าก็ไหวไม่ได้แล้ว ยังเหลือแต่ความคิดนึกทางใจนึกเดียวเท่านั้น ทำไมใจประกอบด้วยนิเวศน์ จึงไปทุกติได้ คุณไม่มาจะเป็นบาปกรรมโตใหญ่อะไรเลย ข้อนี้นำอัสจรรย่นักของท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจ?

พระอาจารย์มั่น :

กิเลสเป็นเหตุให้ก่อกรรมๆ เป็นเหตุให้ก่อวิบาก ที่เรียกว่าไตรภพนั้น เช่น อนุสัย หรือสังโยชน์ที่เกิดขึ้นในเวลานั้นชื่อว่ากิเลสวัฏ ผู้ที่ไม่เคยประพฤติปฏิบัติทำในใจไม่แยบคาย ที่เรียกว่า อโยนิโส คิดต่อออกไป เป็นนิเวศน์ 5 หรืออุปกิเลส 16 จึงเป็นกรรมวัฏฝ่าย

บาป ถ้าดับจิตไปในสมัยนั้น จึงได้วิบากวิภูที่เป็นส่วนทุกติ เพราะกรรมวิภูฝ่ายบาปส่งให้
อุปมาเหมือนคนปลูกต้นไม้ ให้นำพืชพันธุ์ของไม้ที่เบื้อเมามาปลูกไว้ ต้นแลใบที่เกิดขึ้น
นั้น ก็เป็นของเบื้อเมามา แม้ผลแลดอกที่ออกมา ก็เป็นของเบื้อเมามาตามพืชพันธุ์เดิมซึ่งนำมา
ปลูกไว้ชนิดเดียว แต่ก็กลายเป็นต้นโตใหญ่ไปได้เหมือนกัน ข้อนี้นั้นใจ จิตที่เศร้าหมอง
เวลาตาย ก็ไปทุกติได้นั้นนั้น แลเหมือนพืชพันธุ์แห่งผลไม้ที่ดี มีกลิ่นหอมมีรสหวาน
บุคคลไปนำพืชพันธุ์มานิดเดียวปลูกไว้แม้ต้นแลใบก็เป็นไม้ที่ดีทั้งผลแลดอกที่ออกมา ก็
ใช้แลรับประทานได้ตามความประสงค์ เพราะอาศัยพืชที่ดีซึ่งนำมาชนิดเดียวปลูกไว้ ข้อนี้นั้น
ใจ จิตที่เป็นกุศลส่องใสแล้วตายในเวลานั้นจึงไปสู่สุคติได้สมด้วยพระพุทธานุภาพที่ว่า
จิตเต สงกสิณฺธุ ทุกฺคิ ปาฏิกงฺขา เวลาตายจิตเศร้าหมอง แล้วทุกติเป็นหวังได้
จิตเต อสงกสิณฺธุ สุคฺคิ ปาฏิกงฺขา จิตส่องใสไม่เศร้าหมองเวลาตายสุคติเป็นหวังได้

พระธรรมเจดีย์ :

อโยนิโสมสสิกาโร ความทำใจไม่แยบคาย โยนิโสมนสิการโร ความทำใจแยบคาย
2 อย่างนั้นคือ ทำอย่างไรชื่อว่าไม่แยบคาย ทำอย่างไรจึงชื่อว่าแยบคาย?

พระอาจารย์มั่น :

ความทำสุกนิมิตไว้ในใจ กามฉันทนิเวรณที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็กองงาม
ความทำปฏิฆะนิมิตไว้ในใจ พยาบาทนิเวรณที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็กองงาม
อย่างนี้ ชื่อว่าทำใจไม่แยบคาย การทำอสุกสัญญาไว้ในใจ กามฉันทนิเวรณที่ยังไม่เกิด
ก็ไม่เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็เสื่อมหายไป การทำเมตตาไว้ในใจ พยาบาทนิเวรณที่ยังไม่เกิด
ก็ไม่เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็เสื่อมหายไป เช่นนี้เป็นตัวอย่าง หรือความทำใจอย่างไรก็
ตาม อกุศลที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็กองงาม ก็ชื่อว่าทำใจไม่แยบคาย หรือ
จะคิดนึกอย่างไรก็ตามกุศลที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็บริบูรณ์ อย่างนี้ชื่อว่าทำ
ใจแยบคาย สมด้วยสาวกภาษิตที่พระสารีบุตรแสดงไว้ในพระทศุตตรสูตรหมวด 2 ว่า
โย จ เหตุ โย จ ปจฺจโย สุตตานิ สงฺกิลสุสาย ความไม่ทำใจโดยอุบายอันแยบคายเป็น
เหตุด้วยเป็นปัจจัยด้วย เพื่อความเศร้าหมองแห่งสัตว์ทั้งหลาย 1

โย จ เหตุ โย จ ปจฺจโย สุตตานิ วิสุทฺธิยา ความทำใจ โดยอุบายแยบคาย เป็นเหตุด้วย
เป็นปัจจัยด้วย เพื่อจะได้บริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย

พระธรรมเจดีย์ :

ที่ว่า อนุสัยกับสังโยชน์เป็นกิเลสวัฏ ส่วนนิวรรณ์หรืออุปกิเลส 16 ว่าเป็นกรรมวัฏเวลาที่เกิดขึ้นนั้น มีอาการต่างกันอย่างไร จึงจะทราบได้ว่า ประเภทนี้เป็นนิวรรณ์ หรืออุปกิเลส 16?

พระอาจารย์มั่น :

เช่น เวลาตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้ดมกลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรส กายถูกต้อง โผฏฐัพพะ รู้สัมผัสอารมณ์ด้วยใจ 6 อย่างนี้ แบ่งเป็น 2 ส่วน ส่วนที่ดีนั้นเป็นอิฏฐารมณ์ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด ยินดีส่วนอารมณ์ 6 ที่ไม่ดีเป็นอนิฏฐารมณ์ เป็นที่ตั้งแห่งความยินร้าย, ไม่ชอบ, โกรธเคือง ผู้ที่ยังไม่รู้ความจริงหรือไม่มีสติเวลาที่ตาเห็นรูปที่ดี ยังไม่ทันคิดว่า กระทบก็เกิดความยินดีกำหนดพอใจขึ้น แค่นี้เป็นสังโยชน์ ถ้าคิดต่อมากออกไป ก็เป็นกามฉันทนิวรรณ์ หรือเรียกว่ากามวิตกก็ได้ หรือเกิดความโลภอยากได้ที่ผิดกรรม ก็เป็นอภิขมาวิสมโลภที่อยู่ใอุปกิเลส 16 หรือใน มโนกรรม อกุศลกรรมบถ 10 ชนิดนี้ ประกอบด้วยเจตนา เป็นกรรมวัฏฝ่ายบาป เวลาตาเห็นรูปที่ไม่ดีไม่ทันคิดว่ากระทบ เกิดความไม่ชอบ หรือเป็นโทมนัสปฏิเสธขึ้น ไม่ประกอบด้วยเจตนาแค่นี้เป็นปฏิเสธสังโยชน์ คือ กิเลสวัฏ ถ้าคิดต่อออกไปถึง โกรธเคืองประทุษร้ายก็เป็นพยาบาทนิวรรณ์ หรืออุปกิเลส หรืออกุศลกรรมบถ 10 ชนิดนี้ ก็เป็นกรรมวัฏฝ่ายบาป เพราะประกอบด้วยเจตนา นี้ชี้ให้ฟังเป็นตัวอย่าง แม้กิเลสอื่นๆก็ฟังตัดสินใจอย่างนี้ว่ากิเลสที่ไม่ตั้งใจให้เกิดก็เกิดขึ้นได้เอง พวกนี้เป็นอนุสัยหรือสังโยชน์ เป็นกิเลสวัฏ ถ้าประกอบด้วยเจตนา คือ ยึดยาวออกไปก็กรรมวัฏ

พระธรรมเจดีย์ :

ถ้าเช่นนั้นเราจะตัดกิเลสวัฏ จะตัดอย่างไร?

พระอาจารย์มั่น :

ต้องตัดได้ด้วยอริยมรรค เพราะสังโยชน์ก็ไม่มีเจตนา อริยมรรคก็ไม่มีเจตนาเหมือนกัน จึงเป็นคู่ปรับสำหรับละกัน

พระธรรมเจดีย์ :

ถ้าการปฏิบัติของผู้ดำเนินยังอ่อนอยู่ ไม่สามารถจะตัดได้ สังโยชน์ก็ยังคงเกิดอยู่ แล้วก็เลยเป็นกรรมวิญญูฝ่ายบาปต่อออกไป มีต้องได้วิบากวิญญูที่เป็นส่วนทุกตเสี่ยหรือ?

พระอาจารย์มั่น :

เพราะอย่างนั้นนะซี ผู้ที่ยังไม่ถึงโศคาบันจึงปิดอบายไม่ได้

พระธรรมเจดีย์ :

ถ้าเช่นนั้นใครจะไปสวรรค์ได้บ้างเล่า ในชั้นผู้ปฏิบัติที่ยังไม่ถึงโศคาบัน?

พระอาจารย์มั่น :

ไปได้เพราะอาศัยเปลี่ยนกรรม สังโยชน์ยังอยู่ก็จริง ถ้าประพติตุจริตกาย วาจา ใจ เวลาตายใจเศร้าหมองก็ต้องไปทุกต ถ้ามาตั้งใจเว้นทุจริต อยู่ในสุจริตทางกาย วาจา ใจ แล เวลาตายก็ไม่เศร้าหมองก็มีสติสัมปชัญญะก็ไปสุคตได้ เพราะเจตนาเป็นตัวกรรม กรรมมี 2 อย่าง กณห์ เป็นกรรมดำ คือ ทุจริต กาย วาจา ใจ สุกุก เป็นกรรมขาว คือ สุจริตกาย วาจา ใจ ย่อมให้ผลต่างกัน

พระธรรมเจดีย์ :

ผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ได้ประพติตุจริต กาย วาจา ใจ เวลาตายใจเศร้าหมอง มีต้องไปทุกตเสี่ย หรือ หรือผู้ที่ประพติตุจริต กาย วาจา ใจ แต่เวลาตายใจเป็นกุศล มีไปสุคตได้หรือ?

พระอาจารย์มั่น :

ก็ไปได้ นะซี ได้เคยฟังหนังสือของสมเด็จพระวันรัต (ทับ) วัดโสมนัสบ้างหรือเปล่า เวลาลงโบสถ์ท่านเคยแสดงให้พระเณรฟัง ภายหลังได้มาจัดพิมพ์กันขึ้น รวมกับข้ออื่นๆท่านเคยแสดงว่าภิกษุรักษาศีลบริสุทธิ์ เวลาจะตายห่วงในจิวร ตายไปเกิดเป็นเส้น แลภิกษุอีกองค์หนึ่งเวลาใกล้จะตายนึกขึ้นได้ว่าทำบาตะไคร่น้ำขาด มองหาเพื่อนภิกษุที่จะแสดงอาบัติก็ไม่มีใคร ใจก็กังวลอยู่อย่างนั้นแหละ ครั้นตายไปก็เกิดเป็นพญานาค แลอุบาทก

อีกคนหนึ่ง เจริญกายศตมาตมาถึง 30 ปี ก็ไม่ได้บรรลุคุณวิเศษอย่างใด เกิดความสงสัยใน
พระธรรม ตายไปเกิดเป็นจระเข้ ด้วยโทษวิจิตรฉฬภณ ส่วนโศทกยะพราหมณ์นั้น
ไม่ใช่ผู้ปฏิบัติ ห่วงทรัพย์ที่ฝังไว้ ตายไปเกิดเป็นลูกสุนัขอยู่ในบ้านของตนเองด้วยโทษ
กามฉันทนิเวศน์เหมือนกัน แลนายพรานผู้หนึ่งเคยฆ่าสัตว์มากเวลาใกล้จะตายพระสารี
บุตรไปสอนให้รับไตรสรณคมน์ จิตที่ตั้งอยู่ในกุศลยังไม่ทันจะให้ศีลนายพรานก็ตาย
ไปสู่สุคติ ด้วยจิตที่เป็นกุศล ตั้งอยู่ในไตรสรณคมน์ นี่ก็เป็นตัวอย่างของผู้ที่ตายใจเศร้า
หมองหรือบริสุทธิ์ กรรมของผู้ที่กระทำในเมื่อเวลาใกล้จะตายนั้น ชื่อว่าอาสันนกรรม
ต้องให้ผลก่อนกรรมอื่นๆ ท่านเปรียบว่า เหมือนโคอยู่ใกล้ประตูคอก แม้จะแก้กำลังน้อย
ก็ต้องออกได้ก่อน ส่วนโคอื่นถึงจะมีกำลังมาก ที่อยู่ข้างใน ต้องออกทีหลัง ข้อนี้นั้นใด
กรรมที่บุคคลทำเมื่อใกล้จะตายจึงต้องให้ผลก่อนกันนั้น

พระธรรมเจดีย์ :

ส่วนอนุสัยแลสังโยชน์เป็นกิเลสวัฏฏนิเวศน์ หรืออุปกิเลส 16 หรือ อกุศลกรรมบถ 10 ว่า
เป็นกรรมวิญญาบาป ส่วนกรรมวิญญาบุญจะได้อะไร?

พระอาจารย์มั่น :

กามาจรกุศล รูปาจรกุศล อรูปาจรกุศล เหล่านี้ เป็นกรรมวิญญาบุญส่งให้วิบากวิญญาคือ
มนุษย์สมบัติบ้าง สวรรคสมบัติบ้าง พรหมโลกบ้าง พอเหมาะแก่กุศลกรรมที่ทำไว้

พระธรรมเจดีย์ :

ถ้าเช่นนั้นกรรมทั้งหลาย ที่สัตว์ทำเป็นบุญก็ตาม เป็นบาปก็ตาม ย่อมให้ผลเหมือนเงาที่
ไม่พรางไปจากตนจะนั้นหรือ?

พระอาจารย์มั่น :

ถูกแล้ว สมด้วยพระพุทธานุภาพที่ตรัสไว้ในอภินิหารปัจเจกเวกขณัมว่า กัมมสุตโกมฺหิ เราเป็นผู้
มีกรรมเป็นของๆตน กัมมทาโย เป็นผู้รับผลของกรรม กัมมโยนิ เป็นผู้ที่มีกรรมเป็น
กำหนด กัมมพณฺธุ เป็นผู้ที่มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ กัมมปฏิสราโณ เป็นผู้ที่มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย
ยัมมํ กริสฺสามิ เราจักทำกรรมอันใด กลุยาณํ ว ปาปํ กิ วา ดีหรือชั่ว ตสฺสา ทายาโท ภวิสฺสุ

สามี เราจักเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น

พระธรรมเจดีย์ :

อนุสัยกับสังโยชน์ ใครจะละเอียดกว่ากัน?

พระอาจารย์มั่น :

อนุสัยละเอียดกว่าสังโยชน์ เพราะสังโยชน์นั้น เวลาที่จะเกิดขึ้น อาศัยอายตนะภายใน
อายตนะภายนอกกระทบกันเข้าแล้วเกิดวิญญาณ 6 ชื่อว่าผัสสะ เมื่อผู้ที่ไม่มีสติ หรือไม่รู้
ความจริง เช่นหูกับเสียงกระทบกันเข้า เกิดความรู้ขึ้น เสียงที่ดีก็ชอบ เกิดความยินดีพอใจ
เสียงที่ไม่ดี ก็ไม่ชอบ ไม่ถูกใจ ที่โลกเรียกกันว่าพื้นเสีย เช่นนี้แหละชื่อว่าสังโยชน์ จึง
หยาบกว่าอนุสัย เพราะอนุสัยนั้นย่อมตามนอนในเวทนาทั้ง 3 เช่น สุขเวทนาเกิดขึ้น ผู้ที่
ไม่เคยรู้ความจริง หรือไม่มีสติ ราคานุสัยจึงตามนอน ทุกขเวทนาเกิดขึ้น ปฏิฆานุสัยย่อม
ตามนอน อุกกขมสุขเวทนาเกิดขึ้น อวิชขานุสัยย่อมตามนอน เพราะฉะนั้นจึงละเอียด
กว่าสังโยชน์ และมีพระพุทธรูปปางตรัสไว้ใน มาลุงโกย วาทสูตร ว่าเด็กอ่อนที่นอนหงาย
อยู่ในผ้าอ้อม เพียงจะรู้จกกว่านี่ตานี่รูป ก็ไม่มีในเด็กนั้น เพราะฉะนั้น สังโยชน์จึงไม่มีใน
เด็กที่นอนอยู่ในผ้าอ้อม แต่ว่าอนุสัยย่อมตามนอนในเด็กนั้นได้

พระธรรมเจดีย์ :

อนุสัยนั้นมีประจำอยู่เสมอหรือ หรือมีมาเป็นครั้งเป็นคราว?

พระอาจารย์มั่น : มีมาเป็นครั้งคราว ถ้ามีประจำอยู่เสมอแล้วก็จะละไม่ได้ เช่นราคา
นุสัยก็เพิ่มมาตามนอนในสุขเวทนา หรือปฏิฆานุสัยก็เพิ่มมาตามนอนในทุกขเวทนา หรือ
อวิชขานุสัยก็เพิ่มมาตามนอนในอทุกขมสุขเวทนา ตามนอนได้แต่ผู้ที่ไม่รู้ความจริง หรือมี
สติก็ไม่ตามนอนได้ เรื่องนี้ได้อธิบายไว้ในเวทนาขันธแล้ว

พระธรรมเจดีย์ :

แต่เดิมข้าพเจ้าเข้าใจว่าอนุสัยตามนอนอยู่ในสันดานเสมอทุกเมื่อไป เหมือนอย่างจี้
ตะกอนที่นอนอยู่กัน โองน้ำ ถ้ายังไม่มีการมาคน ก็ยังไม่ขุ่นขึ้น ถ้ามีการมาคนก็ขุ่นขึ้นได้

เวลาที่ได้รับอารมณ์ที่ดี เกิดความกำหนัดยินดีพอใจขึ้น หรือได้รับอารมณ์ที่ไม่ดีก็เกิด
ปฏิเสธหรือความโกรธขึ้น เข้าใจว่านี่แหละขุ่นขึ้นมา ความเข้าใจเก่าของข้าพเจ้ามีผิดไป
หรือ?

พระอาจารย์มั่น :

ก็คิดนะซี เพราะเอานามไปเปรียบกับรูป คือ โองาก็เป็นรูปที่ไม่มีวิญญาณ น้ำก็เป็นรูปที่ไม่มี
วิญญาณ แลจีตะกอนกับโองาก็เป็นรูปที่ไม่มีวิญญาณเหมือนกัน จึงขังกันอยู่ได้ ส่วนจิต
เจตสิกของเรา เกิดขึ้นแล้วดับไป จะขังเอาอะไรไว้ได้ เพราะกิเลสเช่นอนุสัยหรือ
สังโยชน์ ก็อาศัยจิตเจตสิกเกิดขึ้นชั่วคราวหนึ่ง เมื่อจิตเจตสิกในคราวนั้นดับไปแล้ว
อนุสัยหรือสังโยชน์จะตกค้างอยู่กับใคร ลองนึกดูเมื่อเรายังไม่มีความรัก ความรักนั้นอยู่ที่
ที่ไหน ก็มีขึ้นเมื่อเกิดความรัก ไม่ใช่หรือ หรือเมื่อความรักนั้นดับไปแล้ว ก็ไม่มีความรัก
ไม่ใช่หรือ และความโกรธเมื่อยังไม่เกิดขึ้นก็ไม่มีเหมือนกัน มีขึ้นเมื่อเวลาที่โกรธ เมื่อ
ความโกรธดับแล้ว ก็ไม่มีเหมือนกัน เรื่องนี้เป็นเรื่องละเอียดเพราะไปติดสัญญาที่จำไว้
นานแล้วว่า อนุสัยนอนอยู่เหมือนจีตะกอนที่นอนอยู่กันโอง

พระธรรมเจดีย์ :

ก็อนุสัยกับสังโยชน์ไม่มีแล้ว บางคราวทำไมจึงมีขึ้นอีกได้เล่า ข้าพเจ้าจงหนัก แล้วยังอา
สวะอีกอย่างหนึ่งที่ว่าดวงสันดานนั้น เป็นอย่างไร?

พระอาจารย์มั่น :

ถ้าพูดถึงอนุสัยหรืออาสวะแล้ว เราควรเอาความว่า ความเคยตัวเคยใจ ที่เรียกว่ากิเลสกับ
วาสนาที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าละได้ทั้ง 2 อย่าง ที่พระอรหันตสาวกละได้แต่กิเลสอย่าง
เดียววาสนาละไม่ได้ เราควรจะเอาความว่าอาสวะหรืออนุสัยกิเลสเหล่านี้เป็นความเคยใจ
เช่นได้รับอารมณ์ที่ดี เคยเกิดความกำหนัดพอใจ ได้รับอารมณ์ที่ไม่ดี เคยไม่ชอบไม่ถูกใจ
เช่นนี้เป็นต้น เหล่านี้แหละควรรู้สึกว่าเป็นเหล่าอนุสัย หรืออาสวะเพราะความคุ้นเคยของ
ใจ ส่วนวาสนานั้น คือความคุ้นเคยของ กาย วาจา ที่ติดต่อมาจากเคยแห่งอนุสัย เช่น คน
ราคะจริตมีมรรยาทเรียบร้อย หรือเป็นคนโทสะจริตมีมรรยาทไม่เรียบร้อย ส่วนราคะแล
โทสะนั้นเป็นลักษณะของกิเลส กิริยามารยาทที่เรียบร้อยแลไม่เรียบร้อย นั้นเป็นลักษณะ

ของวาสนานี้ก็ควรจะรู้ไว้

พระธรรมเจดีย์ :

ถ้าเช่นนั้นเราจะละความคุ้นเคยของใจ ในเวลาที่ได้รับอารมณ์ที่ดีหรือไม่ดี จะควรประพฤติปฏิบัติอย่างไรดี?

พระอาจารย์มั่น :

วิธีปฏิบัติที่จะละความคุ้นเคยอย่างเก่า คืออนุสัยแลสังโยชน์ ก็ต้องมาฝึกหัดให้คุ้นเคยในศีลแลสมถวิปัสสนาขึ้นใหม่ จะได้ถ่ายถอนความคุ้นเคยเก่า เช่นเหล่าอนุสัยหรือสังโยชน์ ให้หมดไปจากสันดาน

พระธรรมเจดีย์ :

ส่วนอนุสัยกับสังโยชน์ ข้าพเจ้าเข้าใจดีแล้ว แต่ส่วนอาสวะนั้น คือ กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ 3 อย่างนั้นเป็นเครื่องครองสันดาน ถ้าฟังดูตามชื่อ ก็ไม่น่าจะมีเวลาว่าง ดูเหมือนคงอยู่กับจิตเสมอไปหรือไม่ได้คงอยู่เสมอ แต่ส่วนตัวข้าพเจ้าเข้าใจไว้แต่เดิม สำคัญว่าคงอยู่เสมอข้อนี้เป็นอย่างไร ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจ?

พระอาจารย์มั่น :

ไม่ว่าเอาอะไรมาชอกแซกถาม ได้ตอบไว้พร้อมกับอนุสัยแลสังโยชน์แล้ว จะให้ตอบอีกก็ต้องอธิบายกันใหญ่ คำที่ว่าอาสวะเป็นเครื่องครองนั้น ก็ต้องหมายความถึงรูปอีกนั่นแหละ เช่นกับเขาคองฝักก็ต้องมีภาชนะ เช่นฝักอย่างหนึ่งหรือชามอย่างหนึ่งและน้ำอย่างหนึ่ง รวมกัน 3 อย่าง สำหรับเชนกันหรือของที่เขาทำเป็นแฉ่อมก็ต้องมีขวดโหลหรือน้ำเชื่อมสำหรับแช่ของ เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นรูปจึงแช่แลคงกันอยู่ได้ ส่วนอาสวะนั้น อาศัยนามธรรมเกิดขึ้น นามธรรมก็เป็นสิ่งที่ไม่มีตัว อาสวะก็เป็นสิ่งที่ไม่มีตัว จะแช่แลคงกันอยู่อย่างไรได้ นั่นเป็นพระอุปมาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบัญญัติขึ้นไว้ว่า อาสวะเครื่องครองสันดาน คือ กิเลสมีประเภท 3 อย่าง เราก็เลยเข้าใจผิดถือมันเป็นอกิเลส เห็นเป็นแฉ่แลคงเป็นของจริงๆจริงๆไปได้ ความจริงก็ไม่มีอะไร นามและรูปเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป อะไรจะมาแช่แลคงกันอยู่ได้ เพราะฉะนั้นขอให้เปลี่ยนความเห็นเสียใหม่

ที่ว่าเป็นนั่นเป็นนี่ เป็นจริงเป็นจังเสียให้ได้ ให้หมดทุกสิ่งที่ได้เข้าใจไว้แต่เก่าๆแล้ว ก็ ตั้งใจศึกษาเสียใหม่ให้ตรงกับความจริง ซึ่งเป็นสัมมาปฏิบัติ

พระธรรมเจดีย์ :

จะทำความเห็นอย่างไรจึงจะตรงกับความจริง?

พระอาจารย์มั่น :

ทำความเห็นว่าไม่มีอะไร มีแต่สมมติแลบัญญัติ ถ้าถอนสมมติแลบัญญัติออกเสียแล้วก็ไม่
ไม่มีอะไร หากำพูดไม่ได้ เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติ ชั้น 5 อายตนะ 6 ชาติ 6
นามรูป เหล่านี้ก็เพื่อจะให้ผู้รู้เรื่องกันเท่านั้น ส่วนชั้นแลอายตนะ ชาติ นามรูป ผู้ปฏิบัติ
ควรกำหนดรู้ว่าเป็นทุกข์ ส่วนอนุสัยหรือสังโยชน์ อาสวะ โยคะ โองะ นิเวรณ อุกกิลต
เป็นสมุทัย อาศัยชั้นหรืออายตนะหรือนามรูปเกิดขึ้นนั้นเป็นสมุทัยเป็นส่วนหนึ่งทีควร
ละ มรรคมืองค์ 8 ย่นเข้าคือ สีล สมาธิ ปัญญา เป็นส่วนทีควรเจริญ ความสิ้น ไปแห่งกิลต
คือ อนุสัยหรือสังโยชน์ ชื่อว่านิโรธ เป็นส่วนควรทำให้แจ้งเหล่านี้แหละเป็นความจริง
ความรู้ความเห็น ใน 4 อริยสัจนี้แหละเป็นความจริง ความรู้ความเห็น ใน 4 อริยสัจนี้
แหละคือเห็นความจริงละ

พระธรรมเจดีย์ :

สาธุ ข้าพเจ้าเข้าใจแจ่มแจ้งทีเดียว แต่เมื่ออาสวะไม่ได้คงอยู่เสมอ แล้วทำไมท่านจึง
กล่าวว่า เวลาทีพระอรหันต์สำเร็จขึ้นใหม่ๆ โดยมากแล้วทีได้ฟังมาในแบบท่านรู้ว่าจิต
ของท่านพ้นแล้วจากกามาสวะ ภาวาสวะ อวิชชาสวะ ข้าพเจ้าจึงเข้าใจว่าผู้ที่ยังไม่พ้นก็
ต้องมีอาสวะประจำอยู่กับจิตเป็นนิตย์ไป ไม่มีเวลาว่าง กว่าจะพ้นได้ก็ต้องเป็นพระ
อรหันต์?

พระอาจารย์มั่น :

ถ้าขึ้นทำความเห็นอยู่อย่างนี้ ก็ไม่มีเวลาพ้นจริงด้วย เมื่ออาสวะอยู่ประจำเป็นพื้นเพของ
จิตแล้วทีใครจะละได้เล่า พระอรหันต์ก็คงไม่มีในโลกได้เหมือนกัน นีความจริงไม่ใช่
เช่นนี้ จิตนั้นส่วนหนึ่งเป็นประเภททุกข์สัจ อาสวะส่วนหนึ่งเป็นประเภทสมุทัย อาศัยจิต

เกิดขึ้นชั่วคราว เมื่อจิตคราวนั้นดับไปแล้ว อาสวะประกอบกับจิตในคราวนั้นก็ดับไปด้วย ส่วนอาสวะที่เกิดขึ้นได้บ่อยๆ นั้น เพราะอาศัยการเพ่งโทษ ถ้าเราจักตั้งใจเพ่งโทษใครๆ อาสวะก็จะเกิดได้ด้วยยากเหมือนกัน สมด้วยพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า ปรวชชานุปสฺสํสฺส เมื่อบุคคลตามมองดู ซึ่งโทษของผู้อื่น นิจฺจํ อชฺฌมานํ สญฺญินํ เป็นบุคคลมีความหมายจะยกโทษเป็นนิตย์ อาสวา ตสฺส วฑฺฒนฺติ อาสวะทั้งหลายย่อมเจริญขึ้นแก่บุคคลนั้น อารา โส อาสวกฺขยา บุคคลนั้นเป็นผู้ห่างไกลจากกรรมที่สิ้นอาสวะ ถ้าฟังตามคาถาพระพุทธภาษิตนี้ก็จะทำให้เราเห็นชัดได้ว่าอาสวะนั้นมีมาในเวลาที่เพ่งโทษ เรายังไม่เพ่งโทษอาสวะก็ยังไม่มาหรือเมื่อจิตที่ประกอบด้วยอาสวะคราวนั้นดับไปแล้วอาสวะก็ดับไปด้วย ก็เป็นอันไม่เหมือนกัน การที่เห็นว่าอาสวะมีอยู่เสมอจึงเป็นความเห็นผิด

พระธรรมเจดีย์ :

อาสวะ 3 นั้น กามาสวะเป็นกิเลสประเภทรัก อวิชชาสวะเป็นกิเลสประเภทไม่รู้ แต่กาสวะนั้นไม่ได้ความว่าเป็นกิเลสประเภทไหน เคยได้ฟังตามแบบท่านว่าเป็นภพๆอย่างไร ข้าพเจ้าไม่เข้าใจ?

พระอาจารย์มั่น :

ความไม่รู้ความจริงเป็นอวิชชาสวะ จึงได้เข้าไปชอบไว้ในอารมณ์ที่ดีมีกามเป็นต้นเป็นกามสวะ เมื่อไม่ชอบไว้ในที่ใด ก็เข้าไปยึดถือตั้งอยู่ในที่นั้น จึงเป็นกาสวะนี้แหละ เข้าใจว่าเป็นกาสวะ

พระธรรมเจดีย์ :

ภวะท่านหมายว่าภพ คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพไม่ใช่หรือ ทำไมภพถึงจะมาอยู่ในใจของเราได้เล่า?

พระอาจารย์มั่น :

ภพที่ในใจนี้ละสำคัญนัก จึงได้ต่อให้ไปเกิดในภพข้างนอก ก็ลองสังเกตดู ตามแบบที่เราได้เคยฟังมาว่า พระอรหันต์ทั้งหลายไม่มีกิเลสประเภทรัก และไม่มือวิชชาภวะตัณหา

เข้าไปเป็นอยู่ในที่ใด แต่ไม่มีอุปาทานความชอบความยินดียึดถือในสิ่งทั้งปวง ภพข้าง
นอก คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ ตลอดจนกระทั่งภพ คือ สุตทวาราสของท่านนั้นจึงไม่มี

พระธรรมเจดีย์ :

อาสวะ 3 ไม่เห็นมีกิเลสประเภท โกรธ แต่ทำไมการเพ่งโทษนั้นเป็นกิเลสเกลียดชังขาด
เมตตา กรุณา เพราะอะไรจึงได้มาทำให้อาสวะเกิดขึ้น?

พระอาจารย์มั่น :

เพราะความเข้าไปชอบไปเป็นอยู่ในสิ่งใดที่ถูกต้องใจของตน ครั้นเขามาทำที่ไม่ชอบไม่ถูกใจ
จึงได้เข้าไปเพ่งโทษ เพราะสาเหตุที่เข้าไปชอบไปถูกใจเป็นอยู่ในสิ่งใดไว้ซึ่งเป็นสาย
ขนวนเดียวกัน อาสวะทั้งหลายจึงได้เจริญแก่บุคคลนั้น

พระธรรมเจดีย์ :

ความรู้นั้นมีหลายอย่าง เช่นกับวิญญูณ 6 คือ ความรู้ทาง หู ตา จมูก ลิ้น กาย ใจ หรือ
ความรู้ในเรื่อง โลก โกรธ หลง ริษยา พยาบาท หรือรู้ไปในเรื่องความอยากความต้องการ
หรือคนที่หิบลึกหิบน้อยนิดหน้อยก็โกรธ เขาก็ว่าเขารู้ทั้งนั้น ส่วนความรู้ในรูปฌาน
หรืออรูปฌาน ก็เป็นความรู้ชนิดหนึ่ง ส่วนปัญญาที่รู้เห็นไตรลักษณ์แลอริยสัจก็เป็น
ความรู้เหมือนกัน ส่วนวิชา 3 หรือวิชา 8 ก็เป็นความรู้พิเศษอย่างยิ่ง เมื่อเป็นเช่นนี้
ควรจะแบ่งความรู้เหล่านี้เป็นประเภทไหนบ้างของท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าจะได้ไม่ปน
กัน

พระอาจารย์มั่น :

ควรแบ่งความรู้ทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ว่าเป็นประเภททุกขสัง เป็นส่วนที่ควร
กำหนดรู้ว่าเป็นทุกข์ ส่วนความโลภ ความโกรธ ความหลง ริษยา พยาบาท ความอยาก
ความต้องการเป็นสมุทัย เป็นส่วนควรละ ความรู้ในรูปฌานแลอรูปฌาน แลความรู้ใน
ไตรลักษณ์ หรืออริยสัจเป็นมรรค เป็นส่วนที่ควรเจริญ วิชา 3 หรือ วิชา 8 นั้นเป็น
นิโรธ เป็นส่วนที่ควรทำให้แจ้ง

พระธรรมเจดีย์ :

อะไรก็เอาเป็นอริยสัจ 4 เกือบจะไม่มีเรื่องอื่นพูดกัน?

พระอาจารย์มั่น :

เพราะไม่รู้อริยสัจทั้ง 4 แลไม่ทำหน้าที่กำหนดทุกข์ ละสมุทัยแลทำนิโรธให้แจ้งแลเจริญมรรค จึงได้ร้อนใจกันไปทั่วโลก ท่านผู้ทำกิจถูกตามหน้าที่ของอริยสัจ 4 ท่านจึงไม่มีความร้อนใจ ที่พวกเราต้องกราบไหว้ทุกวัน ข้าพเจ้าจึงขอบพูดถึงอริยสัจ

พระธรรมเจดีย์ :

ตามที่ข้าพเจ้าได้ฟังมาว่า สอุปาทิเสสนิพพานนั้น ได้แก่พระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่ อนุปาติเสสนิพพานนั้น ได้แก่พระอรหันต์ที่นิพพานแล้ว ถ้าเช่นนั้นท่านคงหมายความว่าถึงเสขนามรูป เนื้อแลกระดูกที่เหลืออยู่นี้อะไร?

พระอาจารย์มั่น :

ไม่ใช่ ถ้าเศษเนื้อกระดูกทั้งหมดแล้วว่าเป็นอนุปาติเสสนิพพาน เช่นนั้นใครๆตายก็คงเป็นอนุปาติเสสนิพพานได้เหมือนกัน เพราะเนื้อแลกระดูกชีวิตจิตใจก็ต้องหมดไปเหมือนกัน

พระธรรมเจดีย์ :

ถ้าเช่นนั้นนิพพานทั้ง 2 อย่างนี้จะเอาอย่างไรเล่า?

พระอาจารย์มั่น :

เรื่องนี้มีพระพุทธรูปปางตรัส สอุปาทิเสสสูตรแก่พระสารีบุตร ในอังคุตตรนิกาย นวกนิบาตหน้า 31 ความสังเขปว่า วันหนึ่งเป็นเวลาเช้าพระสารีบุตรไปเที่ยวบิณฑบาต มีพวกปริพาชกพูดกันว่า ผู้ที่ได้บรรลุสอุปาทิเสส ตายแล้วไม่ฟื้นนรก กำเนิดดิรัจฉานเปรตวิสัย อบายทุกคติวิบาต ครั้นพระสารีบุตรกลับจากบิณฑบาตแล้วจึงไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคกราบทูลตามเนื้อความที่พวกปริพาชกเขาพูดกันอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สอุปาทิเสสบุคคล 9 จำพวกคือ พระอนาคามี 5 จำพวก พระสกิทาคามี จำพวกหนึ่ง

พระโศคฉบับ 3 จำพวก ตายแล้วพ้นจากนรก กำเนิดดิรัจฉาน เปרטวิสัย อบายทุกคติ
วินิบัติ ธรรมปริยายนี้ยังไม่แจ่มแจ้ง แก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาเลย เพราะได้ฟัง
ธรรมปริยายนี้แล้วจะประมาท แลธรรมปริยายนี้เราแสดงด้วยความประสงค์จะตอบ
ปัญหาที่ถามในสุอุปาทิเสสสูตรนี้ ไม่ได้ตรัสถึงอนุปาติเสส แต่ก็พอสันนิษฐานได้ว่า อนุ
ปาติเสสคงเป็นส่วนหนึ่งของพระอรหันต์

พระธรรมเจดีย์ :

ถ้าเช่นนั้นท่านก็หมายความว่าถึงสัง โยชน์ คือกิเลสที่ยังมีเศษเหลืออยู่ว่า เป็นสุอุปาทิเส
สนิพพาน ส่วนสัง โยชน์ทั้งหมดแล้วไม่มีส่วนเหลืออยู่ คือพระอรหันต์ผล ว่าเป็นอนุปาติ
เสสนิพพาน?

พระอาจารย์มั่น :

ถูกแล้ว

พระธรรมเจดีย์ :

ถ้าเราพูดอย่างนี้ คงไม่มีใครเห็นด้วย คงว่าเราเข้าใจผิดไม่ตรงกับเขา เพราะเป็นแบบสั่ง
สอนกันอยู่โดยมากกว่า สุอุปาทิเสสนิพพานของพระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่ อนุปาติเสสนิ
พพานของพระอรหันต์ที่นิพพานแล้ว?

พระอาจารย์มั่น :

ข้าพเจ้าเห็นว่า จะเป็นอรรถกถาที่ขบ พระพุทธานุภาพไม่แตกแล้ว ก็เลยถือตามกันมา จึงมี
ทางคัดค้านได้ไม่คมคายชัดเจน เหมือนที่ทรงแสดงแก่พระสารีบุตร ซึ่งจะไม่มีทาง
คัดค้านได้ หมายกิเลส นิพพานโดยตรง

พระธรรมเจดีย์ :

สุอุปาทิเสสสูตรนี้ ทำไมจึงได้ตรัสหลายอย่างนัก มีทั้งนรก กำเนิดดิรัจฉาน เปרטวิสัย
อบายทุกคติวินิบัติ ส่วนในพระสูตรอื่นๆ ถ้าตรัสถึงอบายก็ไม่ต้องกล่าวถึงนรก กำเนิด
ดิรัจฉาน เปרטวิสัย อบายทุกคติวินิบัติ?

พระอาจารย์มั่น :

เห็นจะเป็นด้วยพระสารีบุตรมากราบทูลถามหลายอย่าง ตามถ้อยคำของพวกปริพาชกที่ได้ยินมา จึงตรัสตอบไปหลายอย่าง เพื่อให้ตรงกับคำถาม

พระธรรมเจดีย์ :

ข้างทำยพระสูตรนี้ ทำไมจึงมีพุทธภาษิตตรัสว่า ธรรมปริยายนี้ ยังไม่แจ่มแจ้งแก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาเลย เพราะได้ฟังธรรมปริยายนี้แล้วจะประมาท แลธรรมปริยายนี้ เราแสดงด้วยความประสงค์จะตอบปัญหาที่ถาม

พระอาจารย์มั่น :

ตามความเข้าใจของข้าพเจ้า เห็นจะเป็นด้วยพระพุทธรูปประสงค์ คงมุ่งถึงพระเสขบุคคล ถ้าได้ฟังธรรมปริยายนี้แล้วจะได้ความอบอุ่นใจ ที่ไม่ต้องไปทุกคืนแลความเพียรเพื่อพระอรหันต์จะหย่อนไป ท่านจึงได้ตรัสอย่างนี้

พระธรรมเจดีย์ :

เห็นจะเป็นเช่นนี้เอง ท่านจึงตรัสว่าถ้าได้ฟังธรรมปริยายนี้แล้วจะประมาท?

พระอาจารย์มั่น :

ตามแบบที่ได้ฟังมาโดยมาก พระพุทธรูปประสงค์ ทรงเร่งพระสาวก ผู้ยังไม่พ้นอาสวะ ให้รีบทำความเพียรให้ถึงที่สุด คือพระอรหันต์

-จบ-

หมายเหตุ ท่านผู้รู้ได้ติงว่า บันทึกฉบับนี้ หาใช่ "วิไลชนา" ของพระอาจารย์มั่นไม่ ดังนั้นผู้อ่านกรุณาใช้วิจารณญาณด้วยครับ

ปลัดวัน